

**TURIZM XAVFSIZLIGI BO‘YICHA XORIJIY AMALIYOT:
PROFILAKTIKA, TEZKOR JAVOB VA RISKLARNI BOSHQARISH
MODELLARI**

Gulyamov Kaxramon Davronovich,

O‘zbekiston Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya: Ushbu mavzu turizm xavfsizligini ta’minlash sohasida xorijiy davlatlarda shakllangan huquqiy, tashkiliy va texnologik yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlanadi. Xorijiy amaliyotda turizm xavfsizligi turistning hayoti va sog‘lig‘i, huquq va erkinliklari hamda mulkiy manfaatlarini himoya qilish bilan birga, turizm infratuzilmasining uzluksiz ishlashi, jamoat tartibi, transport, sanitariya-epidemiologik barqarorlik va favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlikni qamrab oluvchi kompleks tizim sifatida talqin etiladi. Mavzuda turistik hududlarda maxsus xizmat (turistik politsiya) va qo‘shma patrullash, “safe destination/safe city” dasturlari, risklarni boshqarish sikli (aniqlash–baholash–oldini olish–javob–tiklash), ko‘p tarmoqli muvofiqlashtirish (IIO, FVV, sog‘liqni saqlash, transport, migratsiya, turizm idoralari), turistlar uchun ko‘p tilli axborot va “hotline” tizimlari, sug‘urta-kompensatsiya mexanizmlari hamda raqamli monitoring va ogohlantirish platformalarining amaliy ahamiyati yoritiladi. Yakunda, xorijiy tajriba turizm xavfsizligini ta’minlashda profilaktika ustuvorligi, standartlashtirilgan protokollar, tezkor boshqaruv va davlat–xususiy sektor–jamoatchilik hamkorligi hal qiluvchi omil ekanini ko‘rsatishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: turizm xavfsizligi, xorijiy tajriba, turistik politsiya, safe destination, jamoat tartibi, risklarni boshqarish, profilaktika, krizis-menejment, favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik, tezkor javob protokollari, sanitariya-epidemiologik xavfsizlik, transport xavfsizligi, axborot-kiber xavfsizlik, monitoring, “hotline”, sug‘urta va kompensatsiya, davlat-xususiy hamkorlik.

Globalashuv jarayonlari, xalqaro safarlarning ko‘payishi va turistik xizmatlarning raqamlashtirilishi turizm xavfsizligini ta’minlash masalasini davlat siyosati darajasidagi ustuvor yo‘nalishga aylantirmoqda. Bugungi turistik muhitda xavf-xatarlar ko‘lami keng: jamoat joylarida mayda jinoyatlar va firibgarlik, transport hodisalari, sanitariya-epidemiologik tahdidlar, tabiiy va texnogen ofatlar, ommaviy tadbirlarda xavfsizlikka doir risklar, shuningdek axborot-kiber xatarlar turistlar va turizm biznesi barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli turizm xavfsizligi

endilikda faqat patrullash yoki jismoniy qo‘riqlash bilan cheklanmay, risklarni oldindan aniqlash va boshqarish, tezkor ogohlantirish, favqulodda vaziyatlarda muvofiqlashtirilgan harakat, turist huquqlarini kafolatlash hamda infratuzilma uzluksizligini ta‘minlashni qamrab oluvchi kompleks tizim sifatida qaralmoqda.

Xorijiy davlatlar tajribasi turizm xavfsizligini ta‘minlashda “profilaktika–tezkor javob–tiklash” tamoyillari asosida ishlaydigan boshqaruv modellari, aniq reglament va protokollar, idoralararo koordinatsiya, servisga yo‘naltirilgan xavfsizlik (turistga axborot, yo‘riqnoma, ko‘mak) hamda texnologik yechimlar (monitoring, raqamli ogohlantirish, xavfsiz marshrutlar)ning samaradorligini ko‘rsatadi. Mazkur tajribani ilmiy tahlil qilish turizm sohasida xavfsizlikni kuchaytirish, amaliy mexanizmlarni takomillashtirish va milliy sharoitga mos implementatsiya yo‘nalishlarini belgilash uchun muhim nazariy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu jarayonning yo‘nalishlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: milliy huquqiy hujjatlarga mos keladigan umumiy huquqiy aktlarning ahamiyatini tan olish; umumiy normalar va atamalardan foydalanish; turli davlatlar sa‘y-harakatlari bilan mintaqaviy va boshqa masalalarni hal qilish uchun ko‘p tomonlama shartnomalardan foydalanish; milliy huquqqa standart normalarni, xizmat ko‘rsatish qoidalari, texnik vositalardan foydalanish, yagona standartlar kiritish orqali qiyosiy huquqshunoslik usullaridan faol foydalanish¹.

Qiyosiy huquqshunoslikda milliy qonunchilikni yaqinlashtirish uchun huquqiy usullar va vositalardan foydalaniladi, masalan, uyg‘unlashtirish, unifikatsiya, huquqiy inventarizatsiya, sinxronizatsiya va moslashuv². Qiyosiy-huquqiy tadqiqot obyektlari huquqiy aktlar, turizm xavfsizligi instituti, huquqiy tushunchalar va madaniyatni o‘z ichiga oladi.

Qiyosiy huquqshunoslik usulining afzalligi shundaki, u milliy va xalqaro huquqiy prinsiplarni optimal tarzda uyg‘unlashtirib, O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasida xavfsizlikni ta‘minlash tizimini rivojlantirish uchun eng samarali xorijiy va xalqaro davlat boshqaruvi standartlaridan foydalanishga imkon beradi. Shu bilan birga, qonunchilik nazariyasining konseptual apparatini rivojlangan davlatlar tajribasi asosida kengaytirish istagi an’anaviy qonunchilik tushunchalarini xalqaro standartlar bilan o‘zgartirish tendensiyasini keltirib chiqarmasligi kerak. Global omillar ta'sirini o‘zining an’anaviy tajribasi va qadriyatlari prizmasi orqali aks ettirish "modus"ini topish muhimdir.

¹ Глобализация и развитие законодательства: Очерки / отв. ред. Ю.А. Тихомиров, А.С. Пиголкин. - М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. С. 84-85.

² Тихомиров Ю.А. Сравнительное правоведение: развитие концепций и общественной практики // Журнал российского права. 2006. № 6; Тихомиров Ю.А. Правовое регулирование: теория и практика. - М., 2010. С. 22.

Norma ijodkorligida unifikatsiya va standartlashtirish jarayonlarining muayyan darajada muqarrarligiga qaramay, turli mamlakatlarning huquqiy tizimlarida turli ijtimoiy institutlarni tartibga solishda o'ziga xos xususiyatlar mavjud.

O'zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar bilan turizm sohasida tuzilgan xalqaro shartnomalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston xalqaro huquq subyekti sifatida quyidagi majburiyatlarni o'z zimmasiga olgan:

xalqaro turizm sohasida xorijiy davlatlar bilan hamkorlikni rivojlantirish;
turistik almashinuv bilan bog'liq chegaralar, bojxona va boshqa rasmiyatchiliklarni soddalashtirish;

guruh va individual turizm sohasida O'zbekiston turistik tashkilotlari va xorijiy kompaniyalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, festival, ko'rgazma, simpozium va kongresslarda ishtirok etish maqsadida maxsus turistik guruhlar almashinuvi;

qo'shma korxonalar tashkil etilishiga ko'maklashish;

turizm statistikasi, turistik faoliyatni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar, tabiiy va madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish bo'yicha ma'lumot almashish, shuningdek, O'zbekistonning turistik imkoniyatlarini targ'ib qilish, mehmonxonalarni boshqarish va boshqa joylashtirish vositalari bo'yicha ma'lumot almashishni rag'batlantirish;

turizm masalalari bo'yicha ixtisoslashgan ilmiy xodimlar, ekspertlar, jurnalistlar almashinuviga ko'maklashish, shuningdek, turizm bilan shug'ullanuvchi o'zbekistonlik va xorijiy tadbirkorlar o'rtasida samarali o'zaro aloqalarni tashkil etish;

turizm rivojlanishi natijasida yuzaga keladigan salbiy oqibatlardan atrof-muhitni muhofaza qilish;

turizm sohasida voyaga yetmaganlarni ekspluatatsiya qilishga qarshi kurashish;
ilmiy, madaniy, tadbirkorlik va boshqa tashabbuslarni rivojlantirish;

O'zbekistonning turizm sohasidagi qonunchiligini BMT, Yevropa Ittifoqi, MDH va boshqa davlatlararo tuzilmalar qonunchiligi bilan uyg'unlashtirish va yaqinlashtirish.

MDH doirasida tuzilgan (1993-yil 23-dekabr)³ turizm sohasida hamkorlik to'g'risidagi bitimga muvofiq tomonlar umumiy turistik makonni shakllantirish, turizm bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlarni yaqinlashtirish, shuningdek, an'anaviy va yangi turistik marshrutlarni tiklash bo'yicha kelishilgan choralarni ko'rishga, ijtimoiy turizmni kengaytirishga, chegara, bojxona va boshqa rasmiyatchiliklarni

³ Международное туристское право. Законодательство государств-участников СНГ в сфере туризма. - СПб., 2008. С. 134. (murojaat sanasi 07.08.2024).

soddalashtirishga, mamlakatga kelgan turistlarning ijtimoiy himoyasi va shaxsiy xavfsizligini ta'minlashga kelishib oldilar.

MDH davlatlarida turizm sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi milliy qonunlarning tayyorlanishi va qabul qilinishi jarayoni XX asrning 90-yillariga to'g'ri keladi. MDHga a'zo davlatlarning amaldagi normativ-huquqiy hujjatlari tahlili shuni ko'rsatadiki, turizm to'g'risidagi qonunlar ko'p jihatdan o'xshashdir. Shu bilan birga, ba'zi milliy qonunlar nomi va tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar doirasiga ko'ra bir-biridan farq qiladi⁴.

Bu bejiz emas. Keyinchalik qabul qilingan turizm haqidagi qonunlarda nafaqat ijobiy jihatlar, balki ilgari qabul qilingan qonunlarning salbiy tajribasi ham hisobga olingan bo'lib, bu qonun chiqaruvchilarga ularning kamchiliklaridan qochishga imkon berdi. Bundan tashqari, bir qator MDH davlatlarida avvalgi huquqiy standartlariga qaraganda, Yevropa Ittifoqi huquqining normalari va institutlari faolroq o'zlashtirilgan va moslashtirilgan. Bu, ayniqsa, bozor islohotlari sharoitida turizm sohasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash usullarini tartibga solish, xavfsiz turizm sohasini rivojlantirish, tadbirkorlikni ommaviy tashkil etish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish masalalarida yaqqol ko'zga tashlanadi.

2000-yillarda MDH doirasida milliy qonunchilikda o'zini ijobiy jihatdan ko'rsatgan tartibga solish qoidalari o'z ichiga olgan davlatlararo turizmning model qonunlarini tayyorlash amaliyoti tarqaldi⁵.

Turizm haqidagi qonunlar odatda kompleks (tarmoqlararo) xarakterga ega va turizm sohasida huquqiy tartibga solishning eng dolzarb masalalarini tartibga soladi, ular quyidagilardan iborat: turizm sohasidagi tushunchalar va ta'riflar; turizm sohasida davlat siyosatining maqsad va vazifalari hamda davlat tartibga solish yo'nalishlari, barcha darajadagi davlat hokimiyati organlari o'rtasida turizm sohasidagi vakolatlarni ajratish, turizmni davlat tomonidan tartibga solishni amalga oshiruvchi ijro etuvchi hokimiyat organlarining nomlanishi, vazifalari va vakolatlari, turistik tashkilotlarning huquqiy maqomi, turizm sohasida fuqarolik-huquqiy shartnomalarni tuzish, bajarish va bekor qilish tartibi, tomonlarning huquq va majburiyatlari, javobgarlik, turistik tashkilotlarning javobgarligini sug'urtalash va boshqa moliyaviy ta'minoti, davlat hokimiyati organlari huzuridagi jamoat tuzilmalarining huquqiy maqomi, turizmni

⁴Вопросы правового регулирования туризма и обеспечения его безопасности в государствах СНГ Биржаков М.Б., Пшенко К.А., Видулова О.Н., Метревели П.А., Корнеев С.Е., Кузнецов Ю.В., Никифоров В.И., Писаревский Е.Л., Житенев С.Ю. и др. Международное туристское право. Законодательство государств-участников СНГ в сфере туризма. - СПб.: Невский Фонд, 2008. С. 232.

⁵ Модельный закон о туристской деятельности (принят в г. Санкт-Петербурге 16.11.2006 г. постановлением 27-15 на 27-м пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств участников СНГ) // Информационный бюллетень. Межпарламентская Ассамблея государств участников Содружества Независимых Государств. 2007. № 39. (часть 2). С. 262-369. (murojaat sanasi 07.08.2024).

davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning umumiy prinsiplari va proteksionistik siyosatni amalga oshirish (turizmni qo'llab-quvvatlash jamg'armalari, soliq imtiyozlari, xorijiy turistlarni qabul qilish xizmatlarini eksport sifatida belgilash va boshqalar), turizm sohasida tadbirkorlik va boshqa iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tashkil etish (davlat ro'yxatidan o'tkazish, litsenziyalash, sertifikatlash, standartlashtirish, turistik tashkilotlarni, mehmonxonalarni tasniflash, turistik tashkilotlar va turizm kasblari xodimlari reyestrlari, turizm sohasidagi xodimlarning malakasini tasdiqlash (turistik patent), barqaror turizm rivojlanishining prinsiplari asosida turizm resurslaridan foydalanishning huquqiy rejimi, turizm sohasida moliyaviy nazorat va statistik hisobotning umumiy prinsiplari, turistik rasmiyatchiliklar va turizm xavfsizligi, turizm sohasi uchun kadrlar tayyorlash, davlatning turizm sohasidagi xalqaro-huquqiy hamkorligi, xavfsiz turizmni rivojlantirish, turizm sohasidagi qonunbuzarliklar uchun yuridik javobgarlik choralarini belgilash.

MDHga a'zo davlatlarning ba'zi turizm to'g'risidagi qonunlarida davlat hokimiyati organlarining turizm sohasidagi vakolatlari, shuningdek, davlat boshqaruvi organlari bilan o'zaro aloqada fuqarolik jamiyati institutlarining huquq va majburiyatlari batafsil reglamentlangan (Qozog'iston, Ukraina, Moldova va boshqalar)⁶.

Moldova Respublikasida Turizmni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish fondi tashkil etilgan. Fondni boshqarish Turizm bo'yicha milliy agentlik tomonidan amalga oshiriladi. Turizmni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish fondi quyidagi manbalardan shakllantiriladi: a) Hukumat tomonidan tasdiqlangan turizmni rivojlantirish dasturlari asosida byudjet ajratmalari; b) Turistik faoliyatni amalga oshiruvchi xo'jalik yurituvchi subektlarning badallari; v) Turistik litsenziyalar va patentlar berishdan tushgan mablag'lar, 25 foiz miqdorida; g) Ehsonlar va homiylik xayriyalar; d) Turistik lotereyalardan tushgan mablag'lar; e) Turizmni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga yo'naltirilgan byudjetdan tashqari mablag'lar; j) Qonunchilikka muvofiq boshqa mablag'lar.

MDHga a'zo davlatlarda turistik faoliyatni tartibga solishda keng qo'llaniladigan ommaviy-huquqiy vosita bu *litsenziyalashdir*. Masalan, Qozog'iston Respublikasida litsenziyalanadigan faoliyat turlari tur-operatorlik, tur-agentlik, ekskursiya faoliyati,

⁶ Биржаков М.Б., Пшенко К.А. Международное туристское право. Законодательство государств участников СНГ в сфере туризма. – СПб., 2008. С. 145.

shuningdek, turizm bo'yicha instruktor faoliyatidir⁷. Qozog'istonda litsenziya amal qilishi uchun tur-operatorlar va tur-agentlar turistlar oldida fuqarolik-huquqiy javobgarlik sug'urtasi shartnomasini tuzishlari kerak.

Moldova Respublikasida turistik faoliyat uchun litsenziyalar tur-operatorlar, tur-operatorlarning filiallari, turistik agentliklar, turistik agentliklarning filiallari, shuningdek, ekskursiya byurolari tomonidan olinishi kerak. Moldovaning qonunchiligi, turistlar xavfsizligini ta'minlash, ularning huquqlarini turli tojovuzlardan himoya qilish maqsadida, ayrim toifadagi shaxslar tomonidan turistik faoliyatni amalga oshirishga ma'lum cheklovlarni belgilaydi. Masalan, huquqiy shaxs maqomiga ega bo'lgan turistik agentlikning egasi, menejeri va vakolatli rahbarlari: a) sudlanmagan yoki qonunchilikda belgilangan tartibda sudlanganligi olib tashlangan bo'lishi kerak; b) yuqori darajadagi ishbilarmonlik obro'siga ega bo'lishlari kerak⁸.

Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarda turizmni tartibga solish mamlakatimiz uchun qiziqish uyg'otadi, chunki bu davlatlar ushbu sohada samarali xavfsiz turizm sohasini tartibga solish modellarini yaratish bo'yicha namuna bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, mamlakatimizda jamiyat hayotining ko'plab sohalarida sodir bo'lgan tezkor o'zgarishlar nafaqat tashqi ko'rinishi, balki mazmuni bo'yicha ham O'zbekiston va Yevropa huquqini yaqinlashtirish imkoniyatlarini keng ochdi.

Bu, avvalambor, roman-german huquqiy oilasiga mansub davlatlarning qonunchiligiga taalluqlidir. Shu sababli, mamlakatimiz oldida turgan dolzarb vazifa milliy qonunchilik va YeI huquqini bosqichma-bosqich yaqinlashtirishdir. Bu borada 2009 yil 27 noyabrda O'zbekiston Respublikasi va Yevropa Hamjamiyatlari hamda ularga A'zo-davlatlar o'rtasida sherikchilik ta'sis etuvchi sherikchilik va hamkorlik to'g'risidagi bitim⁹ (Bryussel) muhim ahamiyatga ega. Mazkur bitimning 61-moddasiga ko'ra, tomonlar turizm sohasida hamkorlikni kengaytirish va rivojlantirishni maqsad qiladi. Bu turistik xizmatlar savdosini soddalashtirish, rasmiy turistik organlar o'rtasida hamkorlik, axborot almashinuvini oshirish, "nou-xau" bilan o'rtoqlashish, qo'shma loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini o'rganish, turizm masalalari bilan shug'ullanuvchi rasmiy organlar bilan hamkorlik va turizmni rivojlantirish uchun ta'lim olish kabilarni o'z ichiga oladi.

⁷ Закон о туристской деятельности Республики Казахстан от 13.06.2001 г. // Биржаков М.Б., Пшенко К.А. Международное туристское право. Законодательство государств-участников СНГ в сфере туризма. - СПб., 2008. С. 110. (murojaat sanasi 07.08.2024).

⁸ Закон Республики Молдова «О туризме» // Биржаков М.Б., Пшенко К.А. Указ. соч. С. 167. (murojaat sanasi 07.08.2024).

⁹ Ўзбекистон Республикаси, бир томондан, ва Европа Ҳамжамиятлари ҳамда уларга Аъзо-давлатлар, иккинчи томондан, ўртасида шерикчилик таъсис этувчи шерикчилик ва ҳамкорлик тўғрисида битим (Брюссель, 2009 йил 27 ноябрь) // <https://nrm.uz/contentf?doc=60900>. (murojaat sanasi 07.08.2024).

Mazkur modda turizm sohasidagi hamkorlikni kengaytirish va rivojlantirishga qaratilgan. Turistik xizmatlar savdosini soddalashtirish savdo to'siqlarini kamaytiradi va iqtisodiy hamkorlikni kuchaytiradi. Rasmiy turistik organlar o'rtasidagi hamkorlik va axborot almashinuvi turizmni samarali tashkil etishga yordam beradi. "Nou-xau" bilan o'rtoqlashish innovatsiya va texnologiyalarni joriy etishga yordam beradi. Qo'shma loyihalarni amalga oshirish va ta'lim takliflari esa iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlaydi va mutaxassislarning malakasini oshirishga yordam beradi.

Bizningcha, 61-modda turizm sohasidagi hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa-da, turistlar xavfsizligini ta'minlash masalasini yetarli darajada qamrab olmagan. Turistik xizmatlar savdosini soddalashtirish bo'yicha xavfsizlik standartlari va qoidalar ko'rsatilmagan. Turistik organlar o'rtasidagi hamkorlik xavfsizlik mexanizmlari yoki favqulodda holatlarda javob berish tizimlarini o'z ichiga olmaydi. "Nou-xau" bilan o'rtoqlashishda xavfsizlik texnologiyalariga urg'u berilmagan. Qo'shma loyihalarda va ta'lim dasturlarida xavfsizlikka yetarli e'tibor berilmagan, bu turistlar xavfsizligini ta'minlashda xatarlar keltirib chiqarishi mumkin.

Yevropa iqtisodiy strategiyasiga ko'ra, 2020 yilda Yelga a'zo davlatlar turizm sohasidagi vazirlarining Madrid deklaratsiyasi va Yevropa komissiyasining 2010 yilda qabul qilingan turizm sohasidagi harakatlar rejasi turizm sanoati oldida quyidagi ustuvor vazifalarni qo'yadi:

turizmدا raqobatni rag'batlantirish;

barqaror rivojlanish, mas'uliyat va yuqori sifatli xizmatlar ko'rsatish tamoyillari asosida rivojlanayotgan turizmni ilgari surish;

Yevropani barqaror rivojlanish va yuqori sifatli xizmatlar ko'rsatish tamoyillari asosida faoliyat yurituvchi turistik yo'nalish sifatida shakllantirish;

Yel davlatlarining turizmni rivojlantirish uchun moliyaviy resurslari va salohiyatini konsolidatsiya qilish¹⁰.

BRİK davlatlari (Braziliya, Rossiya, Hindiston va Xitoy) xalqaro turizm sohasida Yelning ustuvor hamkorlari ekanligini ta'kidlash lozim. O'zbekiston Respublikasi uchun Yel tajribasi turizmni rivojlantirishning yillik kompleks rejalarini tayyorlash va qabul qilish, ijtimoiy turizmni qo'llab-quvvatlash, turistlar xavfsizligini ta'minlash, ularning huquqlarini himoya qilish, ichki bozorda xizmatlar ko'rsatish, viza masalalari bo'yicha reglamentlarni qabul qilish sohasida o'ziga xosdir¹¹.

¹⁰ Официальный сайт отдела по туризму Европейской Комиссии: URL: <http://ec.europa.eu> (murojaat sanasi 07.08.2024).

¹¹ Римский договор; Директива Совета 90/314/ЕЕС от 13 июня 1990 года «О комплексных турах, комплексных путешествиях и комплексном отдыхе» (OJ 1990 L 158/59); Директива 85/577/ЕЕС от 20 декабря 1985 года о защите потребителя в отношении контрактов, заключаемых вне деловых помещений предприятий; Директива 93/13/ЕЕС от 5 апреля 1993 года о несправедливых условиях в потребительских договорах; Директива 97/7/ЕГ Европейского парламента и Совета от 20 мая 1997 года «О защите потребителя при заключении договоров в сбыте (товаров) на расстоянии»; Директива 86/653/ЕЕС Совета

Ushbu sohadagi YeIning so‘nggi hujjatlaridan biri 2011 yil 25 oktyabrdagi 2011/83/EU Yevropa Parlamenti va Yevropa kengashining «Iste'molchilar huquqlari to‘g‘risida»gi direktivasi¹² bo‘ldi. Ushbu direktivada YeI va uning a'zo davlatlarida iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, shu jumladan, mehmonxona va turistik xizmatlar ko‘rsatish sohasidagi ko‘p yillik huquqni qo‘llash amaliyoti umumlashtirilgan. Yevropa davlatlarida xizmatlar sifatini va xavfsizligini ta'minlashning samarali vositasi bu turizm sanoati obyektlarini tasniflashdir. Mehmonxonalar va boshqa joylashuv vositalarini tasniflash mezonlarini unifikatsiya qilish talablari va uyg‘unlashtirish masalasi, Yevropa Parlamenti va Yevropa Kengashining 2006 yil 12 dekabrdagi «Ichki bozorda xizmatlar to‘g‘risida» 2006/123/EC Direktivasini¹³ qabul qilganidan keyin Yevropa turistik bozorida alohida ahamiyat kasb etdi. Mazkur direktiva xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar faoliyatidagi to‘siqlarni va Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar o‘rtasida xizmatlar ko‘rsatish erkinligini cheklashlarni bekor qilishga chaqiradi. Direktiva turizm sohasidagi munosabatlarga, shu jumladan, mehmonxona xizmatlarini ko‘rsatish bilan bog‘liq munosabatlarga taalluqli bo‘lib, mehmonxonalarni tasniflash alohida e'tiborga loyiq yo‘nalish ekanligini ta'kidlaydi¹⁴.

Yagona tasnifning paydo bo‘lishiga katta hissa qo‘shgan Gaga deklaratsiyasi bo‘lib, uning qoidalari davlatlar qonunchiligida minimal normalar va tasniflash tizimlariga ustuvor e'tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi¹⁵. Shu munosabat bilan Yevropa mehmonxonalar, kafelar va restoranlar uyushmasi (HOTREC) maxsus internet sayt yaratdi: www.hotelstars.org, bu yerda turli davlatlarda mehmonxonalarni tasniflash tizimlari to‘g‘risidagi dolzarb ma'lumotlar joylashtirilgan va qo‘llanilayotgan mezonlarning taqqosiy tahlili berilgan. 2004 yilda HOTREC milliy/mintaqaviy tasniflash tizimlarini uyg‘unlashtirish va yaqinlashtirish tashabbusi bilan chiqdi. 2009-2010 yillarda esa Yevropaning qator davlatlari (Avstriya, Chexiya, Germaniya, Shvetsiya, Vengriya) yagona Hotelstars Union tasniflash tizimini qo‘llashni boshladi. Shveytsariya va Niderlandiya 2011 yilda ushbu tasniflash tizimiga

---

Европейских сообществ «О сближении законодательств государств – членов ЕС в отношении независимых коммерческих агентов» (18.12.1986 г.); Директива 2006/123/ЕС Европейского Парламента и Совета об услугах на внутреннем рынке (Страсбург, 12 декабря 2006 года); Регламент (ЕС) № 810/2009 Европейского парламента и Совета от 13 июля 2009 г., устанавливающий Кодекс Сообщества о визах (Визовый кодекс) и др (murojaat sanasi 07.08.2024).

¹² Директива Европейского парламента и Европейского Совета от 25 октября 2011 года № 2011/83/ EU «О правах потребителей». Official Journal of the European Union. 22.11.2011. P. 64. (murojaat sanasi 07.08.2024).

¹³ Писаревский Е.Л. Качество и безопасность услуг в сфере туризма. Вопросы стандартизации и классификации // Юрист. 2011. № 6. С. 41.

¹⁴ Директива Европейского парламента и Европейского Совета от 25 октября 2011 года № 2011/83/ EU «О правах потребителей». Official Journal of the European Union. 22.11.2011. P. 64. (murojaat sanasi 07.08.2024).

¹⁵ Организационно-правовые основы туристского и гостиничного бизнеса. Нормативно правовые документы. - М., 1998. С. 23. (murojaat sanasi 07.08.2024).

qo‘shilishni rejalashtirmoqda. Ushbu tashkilotning Barselona (Ispaniya) shahrida 2009 yil 6 noyabrda bo‘lib o‘tgan Bosh Assambleyasida HOTREC «Mehmonxonalarni Yevropada milliy (mintaqaviy) tasniflash tizimlarini yaratish va (yoki) umumlashtirish uchun 21 ta prinsip»ni tasdiqladi¹⁶.

Mehmonxonalarni tasniflash mezonlarini uyg‘unlashtirish va yagona metodologiya yaratish faoliyati davomida hal etilishi kerak bo‘lgan muayyan muammolar mavjudligini ta’kidlash joiz. Ular shundan iboratki, Yevropaning ko‘plab davlatlarida mehmonxonalarni tasniflashga, jumladan, ularning milliy madaniyati, tarixiy tajribasi va geografik joylashuv xususiyatlariga bog‘liq turli xil yondashuvlar mavjud. So‘nggi yigirma yil ichida ko‘plab davlatlarda, ayniqsa, Yevropa Ittifoqiga a‘zo davlatlar orasida ijtimoiy turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash kuchaydi. Ommaviy va ijtimoiy turizmni rivojlantirishga qaratilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita ommaviy-huquqiy tartibga solish vositalari paydo bo‘lmoqda (sayohatchilar uchun soliq chegirmalari, ishchilarining sayohatlarini moliyalashtiruvchi ish beruvchilar uchun imtiyozlar va boshqalar) (Fransiya, Shveysariya, Vengriya va boshqalar). 2009 yilda Yevropa Ittifoqida ijtimoiy turizmni rivojlantirish bo‘yicha «Kalipso» davlatlararo dasturi qabul qilindi. Dastur doirasida ijtimoiy yordamga muhtoj bo‘lgan fuqarolar (kam ta‘minlanganlar, keksalar, nogironlar, bolalar, yoshlar va boshqalar) sayohatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, «nursezon»da amalga oshiriladigan sayohatlarni rag‘batlantirish dasturning muhim vazifasi hisoblanadi. Barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan bunday turistik oqimlarni «muvofiqlashtirish» vaqtinchalik yashash joyidagi atrof-muhitga tushadigan yukni teng taqsimlash, aholining butun yil davomida bandligini ta‘minlash va turistlarni qabul qiladigan mintaqalarning iqtisodiyotini qo‘llab-quvvatlash uchun mo‘ljallangan¹⁷.

Mamlakatimiz uchun YEIning ba‘zi davlatlarining turizm sohasidagi vakolatlarni konstitutsiyaviy darajada belgilanishi yuzasidan tajribasi juda foydali. Masalan, Italiya Konstitutsiyasining 117-moddasi turizm va mehmonxona ishi bo‘yicha qonunchilik normalarini chiqarishni o‘z vakolatlari va funksiyalariga ega bo‘lgan, o‘z navbatida viloyatlar va kommunalarga bo‘linadigan muxtor tuzilmalar – viloyatlar vakolatiga kiritadi. Viloyatlar tomonidan chiqarilgan qonunlar milliy manfaatlarga va boshqa viloyatlar manfaatlariga zid bo‘lmasligi kerak¹⁸. Respublika qonunlari viloyatga ushbu qonunlarni hayotga tatbiq etish uchun normalar chiqarish huquqini berishi mumkin.

¹⁶ Официальный сайт HOTREC. URL: [http:// www.hotelstars.org](http://www.hotelstars.org) (murojaat sanasi 07.08.2024).

¹⁷ Официальный сайт отдела по туризму Европейской Комиссии. URL: <http://ec.europa.eu> (murojaat sanasi 07.08.2024).

¹⁸ Конституции государств Европейского союза / под общ. ред. Л.А. Окунькова. - М.: Норма-Инфра, 1999. С. 284.

Ispaniya Qirolligi Konstitutsiyasining 148-moddasiga ko'ra, turizmni rivojlantirish masalalari, shuningdek, dam olishni tashkil etish masalalari muxtor hamjamiyatlar yurisdiksiyasiga tegishli¹⁹. Konstitutsiyaning 149-moddasida markaziy hokimiyatning vakolatlari to'g'risida aniq aytilmagan bo'lsa-da, qo'shni bo'lgan, umumiy tarixiy, madaniy va iqtisodiy xususiyatlarga ega provinsiyalar, shuningdek, yagona tarixiy hududni tashkil etuvchi orol hududlari va provinsiyalar (Kanariya orollari va hokazo) muxtoriyat huquqiga ega²⁰.

Yevropa Ittifoqi davlatlarida turizm sohasidagi ommaviy-huquqiy va xususiy-huquqiy tartibga solish vositalarining o'zaro aloqasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Germaniya Federativ Respublikasida turizm faoliyati to'g'ridan-to'g'ri ma'muriy-huquqiy ta'sirga tushmaydi va umuman ruxsat berilgan printsipga bo'ysunadi ("taqiqlanmagan hamma narsa ruxsat etilgan"). U Germaniya Fuqarolik Kodeksida keltirilgan turizm xizmatlari bo'yicha shartnomalar haqidagi fuqarolik-huquqiy normalar bilan tartibga solinadi²¹.

Yevropa Ittifoqi davlatlarida turizm sohasidagi huquqiy tartibga solish turlicha yondashuvlar bilan amalga oshiriladi. Germaniyada turizm faoliyati fuqarolik-huquqiy normalar bilan tartibga solinadi va umuman "taqiqlanmagan hamma narsa ruxsat etilgan" prinsipiga asoslanadi. Bu yondashuv xususiy sektorning erkinligini ta'minlaydi, ammo xavfsizlik va sifat standartlari, xizmatlar standartlashtirilishi va davlatning roli kabi masalalarda muammolar keltirib chiqarishi mumkin. Germaniya modeli turizm sohasidagi huquqiy tartibga solishning samarali yo'llarini izlash uchun muhim bahslarni aks ettiradi. Fikrimizcha, bu xususiy sektor ishtirokchilarining erkinligini ta'minlashi bilan birga, bu sohadagi ijodiylik va innovatsiyalarga yo'l ochadi, biroq, ushbu erkinlik bilan bir qator muammolar ham yuzaga kelishi mumkin. Masalan, xavfsizlik va sifat standartlariga rioya qilish borasidagi mas'uliyat kimga yuklatilishi kerakligi haqida savollar tug'iladi. Davlatning bevosita aralashuvisiz, xizmat ko'rsatuvchilarning standartlarga mos kelishi qanchalik samarali bo'lishi mumkin? Bundan tashqari, turizm xizmatlarini standartlashtirish va muvofiqlashtirish samaradorligi masalasi ham dolzarb bo'lib qoladi. Germaniyadagi yondashuvning afzalliklari va kamchiliklari haqidagi munozaralar, turizm sohasidagi tartibga

¹⁹ Опыт организации государственного управления в Испании, Италии и Турции см: Путрик Ю.С. Становление и развитие государственной политики Российской Федерации в области туризма: 1991- 2007 гг. С. 48.

²⁰ Конституция Испании // Конституции государств Европейского союза / под общ. ред. Л.А. Окунькова. - М.: Норма-Инфра, 1999. С. 402.

²¹ Гражданское уложение / под ред. И.М. Тютрюмова. - М.: Волтерс Клувер. 2007., а также Тархова Г.И. Правовое регулирование туризма и личных услуг по гражданскому законодательству ГДР: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1984. С. 66.

solishning eng samarali yo‘llarini izlash uchun turli xil tajribalarni o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Davlatning rolini aniq belgilash, xavfsizlik va sifat standartlarini ta‘minlash, shuningdek, raqobat muhitini saqlab qolish kabi masalalarni muhokama qilish muhim ahamiyatga ega. Germaniya modeli, turizm sohasidagi huquqiy tartibga solishning samarali yo‘llarini topishda, boshqa mamlakatlar uchun qimmatli tajriba bo‘lishi mumkin.

Malta Respublikasida mehmonxona xizmatlarini ko‘rsatish, turizm sohasida jamoat hokimiyati organlarining tuzilishi va vakolatlari, turistik agentliklar, tarjimonlar-gidlar, dam olish korxonalari, klub dam olish sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar, sayyohlik yo‘nalishlarini boshqarish kompaniyalari (destination management company) xizmatlarini ko‘rsatish tartibini batafsil tartibga soluvchi bir qator qonunlar mavjud²².

Turkiya va Xitoy kabi davlatlarda turizmni rivojlantirish uchun ommaviy-huquqiy vositalardan faol foydalanish mumkin. Turkiya Respublikasida 1982 yildan beri "Turizmni qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida" gi qonun amal qiladi, bu ochiq-oydin ommaviy-huquqiy xarakterga ega bo‘lib, turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash choralari hamda ularni amalga oshirish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi. Qonunda turizm maqsadlari uchun ko‘chmas mulkdan foydalanish tartibi, turizm sanoatiga davlat investitsiyalarini tartibga solish, Turizmni rivojlantirish davlat jamg‘armasining huquqiy rejimi, Turkiya hududida joylashgan turizm sanoati obyektlarini qurish, rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilishga mablag‘ sarflayotgan investorlar uchun soliq imtiyozlari va kafolatlar belgilangan. Turkiyada turizmni rivojlantirish masalalari Muvofiqlashtirilishi Madaniyat va turizm vazirligi tomonidan amalga oshiriladi, bu esa katta vakolatlarga va katta byudjet mablag‘lariga ega bo‘lib, ularni dunyoda "milliy turizm brendi" ni ilgari surish, inqiroz sharoitida milliy turizm sanoatini qo‘llab-quvvatlash va xorijiy turistlarning Turkiya hududida bo‘lish xavfsizligi darajasini oshirish maqsadlarida foydalaniladi²³.

Xitoyda turizm iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Jahon turizm tashkilotining prognozlariga ko‘ra, Xitoy dunyodagi eng istiqbolli turistik yo‘nalishga aylanib bormoqda. 2000-yillarda XXR turizm sanoati davlat tomonidan 2004 yilgi Olimpiya va Paralimpiya yozgi o‘yinlariga tayyorgarlik ko‘rish uchun mavjud barcha ommaviy-huquqiy vositalar majmuasidan foydalanish tufayli o‘zining

²²Писаревский Е.Л. Научно-практический комментарий к Положению о лицензировании туроператорской и Положению о лицензировании турагентской деятельности. - М., 2002. С. 110.

²³ Официальный сайт Министерства культуры и туризма Республики Турция. URL: <http://www.turizm.gov.tr>

raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirdi. Xitoyda turizmni rivojlantirish uchun javob beruvchi davlat hokimiyati organi Xitoy Xalq Respublikasining *Davlat turizm boshqarmasi (DTB)* hisoblanadi. U butun mamlakat bo'ylab 50 dan ortiq hududiy organlarga ega bo'lgan eng yirik davlat boshqaruvi organlaridan biri hisoblanadi. Boshqarma Kopengagen, London, Toronto, Frankfurt, Osaka, Tokio, Singapur, Nyu-York, Los-Anjeles, Parij, Tsyurix, Madrid, Moskva, Sidney va boshqa davlatlarda ko'plab xorijiy vakolatxonalarga ega²⁴. Tajriba shuni ko'rsatadiki, turizm xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, turizm sohasida xavflar va inqirozli vaziyatlarni davlat tomonidan boshqarish tizimini rivojlantirish masalalari ko'plab xorijiy davlatlarning ma'muriy siyosati, qonun ijodkorligi va huquqni qo'llashning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, ularda turizm xavfsizligi tushunchasi, shuningdek, uning ma'muriy va huquqiy ta'minoti shakllari va usullariga turlicha yondashuvlar mavjud. Masalan, Moldova Respublikasi qonunchiligida turistlarning shaxsiy xavfsizligi (tor ma'noda turizm xavfsizligi) haqida gap ketganda, Belarus, Ukraina va Qozog'iston respublikalari qonunlarida turizm xavfsizligi nafaqat turistlarning shaxsiy xavfsizligini, balki jamiyat va davlat xavfsizligining ayrim elementlarini, shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilishni ham o'z ichiga oladi (keng ma'noda turizm xavfsizligi). Taqqoslash tahlili 1-jadvalda keltirilgan.

Tablitsa 1

"Turizm xavfsizligi" tushunchasining taqqoslama tahlili

Davlat	Tushuncha mazmuni
Ukraina	Turizm sohasida fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashning ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa holatini tavsiflovchi omillar majmui.
Qozog'iston	Sayyohlarning shaxsiy xavfsizligi, ularning mol-mulkini saqlash va sayohat vaqtida atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, shuningdek, turizmdan noqonuniy migratsiya va uchinchi davlatlarga tranzit, fuqarolarni jinsiy, mehnat yoki boshqa ekspluatatsiya qilish maqsadida foydalanishning oldini olishga qaratilgan choralar majmui.
Belarus	Sayyohlarning hayoti, sog'ligi, mol-mulkini saqlash, sayohat qilishda atrof-muhitga zarar yetkazmaslik.
Moldova	Sayyohlarning shaxsiy xavfsizligi.

²⁴ Официальный сайт ГУТ КНР. URL: <http://www.chinatourism.ru>

Qozog‘iston, Ukraina, Belarus va Moldova respublikalarida o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, turistlar xavfsizligini ta‘minlash usullari turizm faoliyatini litsenziyalash, standartlash va sertifikatlash, shuningdek, turistlarni sug‘urta qilishdan iborat. Ushbu davlatlarda turistlarning xavfsizligini ta‘minlash chora-tadbirlarining taqqoslama tavsifi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

MDHning ayrim davlatlarida turistlar xavfsizligini ta‘minlashning asosiy chora-tadbirlari (usullari)ning qiyosiy tavsifi

Xavfsiz turizmni ta‘minlash choralari (usullari)	Ukraina	Belarus	Kazaxstan	Moldova
Litsenziyalash	Turoperatorlik va turagentlik faoliyati. Xususiyatlari: Turoperator Ukraina hududidan tashqariga chiqish uchun hujjatlarni rasmiylashtirish bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatishda eksklyuziv huquqqa ega. Turoperator tegishli litsenziya olmasdan turagentlik faoliyatini ham	Turoperatorlik va turagentlik faoliyati. Xususiyatlari: Turoperatorlik faoliyatini amalga oshirishning majburiy sharti sifatida kirish turizmini tashkil etish talab qilinadi	Turoperatorlik va turagentlik faoliyati. Xususiyatlari: Ekskursiya faoliyati va turizm instruktorigi xizmatlarini ko‘rsatish litsenziyalashga bo‘ysunadi	Turizm faoliyati. Xususiyatlari: Shifobaxsh-sayohat turizmi sohasida ixtisoslashgan va balneolechenie faoliyatini amalga oshiradigan xo‘jalik subyektlari Sog‘liqni saqlash vazirligidan qo‘shimcha ruxsat olishlari shart. Turizm faoliyati patentlashtiriladi. Turistik agentlik, uning filiali yoki turistlarni qabul qilish bilan

	amalga oshirishi mumkin.			shug‘ullanuvchi tuzilma rahbari, menedjer va gid, shuningdek boshqa shaxslar turizm sohasidagi kasbiy tayyorgarlikni tasdiqlovchi turistik patentga ega bo‘lishlari kerak
Standartizatsiya va sertifikatlash	Turizm infratuzilmasi obyektlarining toifalarini belgilash tartibi tartibga solinadi. Xususiyatlari: Turizm infratuzilmasi obyektlariga tegishli toifani belgilash uning egasi arizasiga ko‘ra amalga oshiriladi	Belgilanmagan	Turizm sanoatidagi xizmatlarni majburiy sertifikatlash	Turistik tuzilmalarga kategoriya berish tartibi belgilangan
Turistlarni sug‘urtalash	Turistlarni sug‘urtalash majburiy bo‘lib, turistik faoliyat subyektlari tomonidan ta‘minlanadi. Turistlar bunday	Sug‘urta ixtiyoriy. Sug‘urta polisi turistlarga tibbiy yordam to‘lash va vaqtincha bo‘lgan	Turistlar vaqtincha bo‘lish mamlakati talablari bo‘yicha mustaqil ravishda sug‘urta shartnomalarini	Turistlarni sug‘urtalash majburiy bo‘lib, turizm sohasidagi xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan

	<p>sug'urtani mustaqil ravishda tuzishga haqli. Sug'urta shartnomasi turistlarga tibbiy yordam ko'rsatish va vaqtincha bo'lgan mamlakatda (joyda) sug'urta holati ro'y berganda ularning xarajatlarini qoplashni o'z ichiga oladi</p>	<p>mamlakatda (joyda) sug'urta holati ro'y berganda ularning xarajatlarini qoplashni o'z ichiga oladi</p>	<p>tuzadilar. Sug'urta shartnomasi turistlarga tibbiy yordam ko'rsatish va vaqtincha bo'lish mamlakatida (joyda) sug'urta holati ro'y berganda ularning xarajatlarini qoplashni o'z ichiga oladi. Turoperator va turagent turistik xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha tuzilgan shartnomalardan kelib chiqadigan fuqarolik-huquqiy mas'uliyatni sug'urta qilishlari shart</p>	<p>sug'urta kompaniyalari bilan shartnomalar tuzish yo'li bilan amalga oshiriladi. Sug'urta polisi zarur bo'lgan holda vaqtincha bo'lish mamlakatida (joyda) turistga tibbiy yordam ko'rsatish va uning xarajatlarini qoplash uchun sarf-xarajatlarni qoplashni nazarda tutishi kerak</p>
--	---	---	---	---

Huquqiy tartibga solish doirasida anglosakson huquqiy oilasiga mansub davlatlarda turizm sohasida xavfsizlik tahdidlarining oldini olish va oldini olishga qaratilgan strategik davlat hujjatlarini tayyorlashga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bu borada eng namunali misol Avstraliya bo'lib, bu yerda turizm xavfsizligini ta'minlash bo'yicha umummilliy reja mavjud. Reja Avstraliya milliy va mintaqaviy turizm boshqaruvi organlari va turistik sanoat vakillari o'rtasida xavfsizlik tahdidlariga milliy turizm xavfsizlik tizimining o'z vaqtida va tezkor javob qaytarilishini ta'minlash

maqsadida hamkorlikni tashkil etishga qaratilgan. Rejaning asosiy vazifalari xavfsizlik tahdidining aniq darajasini baholash, unga javob berish bo'yicha takliflar ishlab chiqish, shuningdek, Avstraliya turizm sohasidagi asosiy ishtirokchilarning harakatlarini muvofiqlashtirishdir.

Hujjat uch qismdan iborat: xavfsizlik tahdidlarini monitoring qilish, turizm sohasida xavflarni (tahdidlarni) tezkor boshqarish va tahdidlarning oqibatlarini bartaraf etish uchun optimal yondashuvlarni aniqlash, shu jumladan, turizm industriyasi va davlat boshqaruvi tizimini inqirozdan keyin tiklash chora-tadbirlarini amalga oshirish²⁵.

Reja Avstraliyadagi turizm boshqaruvi tizimi xavfsizlik tahdidi (xatar) paydo bo'lganda uning darajasi va xususiyatiga ko'ra amalga oshiriladigan umumiy harakatlar tartibini belgilaydi (rejani faollashtirishning beshta darajasi ajratiladi). Rejaning mazmuniy jihati turizm xavfsizligini ta'minlashda ishtirok etayotgan tashkilotlarning o'zaro hamkorligining umumiy prinsiplari mavjudligi bilan bir qatorda, bunday hamkorlikni amalga oshirish jarayonida vaqtinchalik chegaralar, boshqaruv harakatlari va protseduralarning batafsil tartibga solinishi bilan ham ajralib turadi (kerakli yig'ilishlarni o'tkazishning aniq muddatlari va davomiyligini belgilashni, shuningdek, dolzarb axborot materiallarini chiqarish vaqtini belgilashni o'z ichiga olgan holda). Avstraliyada xatarlarning to'g'ridan-to'g'ri va bilvositaga bo'linishini nazarda tutuvchi xatarlarni tasniflash tizimi qo'llanilishini ta'kidlaymiz. Bunday yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, u nafaqat real va potensial tahdidlarni, balki «oshkor bo'lmagan» xatarlarni ham aniqlash imkonini beradi, ularning salbiy oqibatlari o'rta muddatli va uzoq muddatli istiqbolda turizm rivojiga ta'sir qilishi mumkin. Rejani faollashtirish darajasi har bir turizm xavfsizligining 6 ta asosiy mezoniga (ko'rsatkichiga) xatar qanchalik ta'sir qilishidan kelib chiqadi, jumladan: Avstraliyaning turizm uchun qulay mamlakat sifatidagi obro'si («turizm brendi»); xalqaro turizmning holati va rivojlanishi; ichki turizmning holati va rivojlanishi; turizm sanoatining daromadlilik darajasi; xavfsizlik tahdidlarining ta'siri natijasida turizm sanoatining tiklanish qobiliyati; turizm sanoatini tiklash uchun zarur bo'lgan davlat moliyaviy qo'llab-quvvatlashining hajmi.

Xavf va xavfsizlik tahdidlariga javob berish jarayoni quyidagi to'rt bosqichni o'z ichiga oladi: aloqa; marketing; tadqiqot; turizm sanoatini qo'llab-quvvatlash. Rejani ishlab chiqish va joriy etish Avstraliyada fuqarolik jamiyati institutlarini ushbu tizimga faol jalb qilgan holda, davlat hokimiyatining barcha darajasida turizmni

²⁵ Писаревский Е.Л., Боровой А.А. и др. Теория и практика управления рисками в сфере туризма. - М., 2011. С. 64-67.

boshqarish va xavfsizligini ta'minlashning yagona tamoyillarini yaratish orqali amalga oshirish mumkin bo'ldi.

Ijroiya hokimiyat organlarining xorijdagi xavf-xatarlar haqida fuqarolarni xabardor qilish funksiyalari va vakolatlarini amalga oshirish bo'yicha xorijiy tajriba ham yurtimiz uchun juda foydali bo'lishi mumkin. Masalan, Kanada Tashqi ishlar va xalqaro savdo vazirligi Kanada fuqarolarining xorijdagi safarlari vaqtida shaxsiy xavfsizlik choralari haqida batafsil ma'lumotlarni, shuningdek, sayohatchining qulay va xavfsiz sayohati uchun zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga olgan qo'llanma chop etadi va muntazam yangilab turadi. Bundan tashqari, Kanada Tashqi ishlar va xalqaro savdo vazirligi tomonidan vaqtincha bo'lish mamlakatda (joyda) xavfsizlik tahdidi to'g'risida xabardor qilish uchun rasmiy veb-saytida dunyodagi har bir davlatda (mamlakatning ayrim hududlarini o'z ichiga olgan holda) sayohatchining hayoti va sog'ligi uchun xavf (xavfsizlik tahdidi) darajasini ko'rsatuvchi grafik sxemalar, shuningdek, tegishli tavsiyalar va ogohlantirishlar joylashtiriladi.

Ushbu ma'lumotlar real vaqt rejimida yangilanib turadi va xavfsizlik tahdidlari (sayohatchilar uchun xatarlar) to'g'risidagi quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi²⁶.

Birinchi daraja – xavfning minimal (oddiy) darajasi, sayohat davomida xavfsizlik choralariga rioya qilish bo'yicha umumiy tavsiyalar.

Ikkinchi daraja – xavfning qabul qilinadigan (ruxsat berilgan) darajasi (xavfsizlikka potensial tahdidlarning mavjudligi). Maxsus tavsiyalar – sayohat davomida juda ehtiyot bo'lish va ehtiyotkor bo'lish, qo'shimcha xavfsizlik choralariga rioya qilish.

Uchinchi daraja – xavfning oshgan darajasi (xavfsizlikka haqiqiy tahdid mavjud). Tavsiyalar – sayohat haqida qaror qabul qilishda vazmin bo'lish, imkon qadar sayohatni boshqa vaqtga qoldirish, chet davlat hududida ayniqsa xavfli joylarga bormaslik (Kanada hukumati tomonidan rasmiy ogohlantirish).

To'rtinchi daraja – ruxsat berib bo'lmaydigan (favqulodda) xavf darajasi (favqulodda xarakterdagi xavfsizlik tahdidi). Tavsiyalar – vaqtincha yashash uchun ushbu mamlakatga (joyga) har qanday sayohatdan qochish (Kanada hukumati tomonidan rasmiy ogohlantirish).

AQShda xorijdagi xavfsizlik tahdidlari haqida sayohatchilarni xabardor qilish vazifasi AQSh Konsullik masalalari byurosi (keyingi o'rinlarda BKV) zimmasiga yuklatilgan. BKV AQSh fuqarolariga tashrif buyurish tavsiya etilmaydigan

²⁶ Официальный сайт Foreign Affairs and International Trade Canada. URL: http://www.voyage.gc.ca/-countries_pays/report_rapport-eng.asp?id=249000

mamlakatlar ro'yxatini (Travel Warnings) yoki tashrif buyurish ma'lum bir xavf bilan bog'liq bo'lgan mamlakatlar ro'yxatini (Travel Alerts) chop etadi.

Qaysi mamlakatga kirish nomaqbulligi haqida tavsiyalar qabul qilinishining mezonlari ushbu mamlakatda AQSh fuqarolari uchun uzoq vaqt davomida potentsial xavfli sharoitlar mavjudligi, shuningdek, AQSh hukumati tomonidan vaqtincha yashash mamlakatda o'z fuqarolariga konsullik va boshqa yordam ko'rsatishning qiyinligi, jumladan, u yerda AQShning diplomatik vakolatxonasining faoliyati to'xtatilishi sabab bo'lishi mumkin.

AQSh fuqarolariga vaqtincha yashash mamlakatida kuchaygan xavf mavjudligi haqida ogohlantirishning asoslari quyidagi holatlar bo'lishi mumkin: AQSh fuqarolari hayoti va sog'lig'iga zarar yetkazish xavfining keskin oshishi; tabiiy ofat; terrorchilik hujumi; davlat to'ntarishi; terrorchilik hujumi yubileyi; mamlakatda saylovlar o'tkazilishi bilan bog'liq namoyishlar; muhim ijtimoiy-siyosiy va boshqa tadbirlar (yirik xalqaro konferensiyalar, sport musobaqalari va boshqalar)²⁷.

Jamoat tartibini muhofaza qilish va turizm xavfsizligini ta'minlash sohasida sezilarli samara bir qator mamlakatlarda turizm politsiyasidan foydalanish orqali qo'lga kiritildi. 1988 yilda ilk bor Malayziyada paydo bo'lgan turizm politsiyasi boshqa davlatlarda ham (Argentina, Botsvana, Kolumbiya, Kosta-Rika, Gresiya, Isroil, Makedoniya, Moldova, Ispaniya, Misr, Turkiya)²⁸ keng tarqaldi. Turizm politsiyasiga jinoyatchilikka qarshi kurash, ma'muriy huquqbuzarliklarning oldini olish va to'xtatish vazifalari bilan bir qatorda, sayyohlarga zarur ma'lumot berish, tarixiy va madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish, atrof-muhitni, tabiiy majmualarni himoya qilish, mahalliy kam sonli xalqlarni turizmning "barqaror bo'lmagan" rivojlanishi bilan bog'liq salbiy omillar va sharoitlardan himoya qilish vazifalari ham yuklatilgan.

Turizm politsiyasi xodimlarining ko'pchiligi chet tillarni bilishadi, maxsus turistik fanlar bo'yicha tayyorgarlik kurslaridan o'tadilar, shuningdek, turizm sohasidagi davlat hokimiyati organlari, turizm sanoati birlashmalari va sayyohlar bilan yaqin hamkorlikda bo'ladilar²⁹.

Amerika huquqshunos olimlari AQSh, Buyuk Britaniya, Kanada, Yangi Zelandiya, Niderlandiya va Skandinaviya tajribasini umumlashtirish asosida turizm sohasida xavfsizlik va jamoat tartibini ta'minlash bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqdilar³⁰. Ushbu tavsiyalar nafaqat huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining,

²⁷ Официальный сайт Бюро консульских вопросов США. URL: <http://www.ustraveldocs.com>

²⁸ Материалы рабочей группы ЮНВТО по подготовке проекта Конвенции о защите прав туристов (документ опубликован не был).

²⁹ Писаревский Е.Л. Обеспечение общественной безопасности в сфере туризма (зарубежный опыт) // Международное публичное и частное право. 2011. № 2. С. 42-46.

³⁰ Crimes against tourists by Ronald W. Glensor Kenneth J. Peak. U.S. Department of Justice, 2004.

balki fuqarolik jamiyati vakillarining (ixtiyoriylar, turizm sanoati tashkilotlari xodimlari va boshqalar) turistlar vaqtincha bo‘lib turgan joyda jamoat tartibini saqlashda faol ishtirok etishlarini nazarda tutadi³¹.

Shuningdek, AQShning ayrim turistik hududlarida jamoat xavfsizligini ta‘minlash tajribasi ushbu sohadagi jamoat munosabatlarini tartibga soluvchi maxsus huquqiy hujjatlar mavjudligini ko‘rsatadi. Masalan, Gavayi orollari shtatidagi turistik ma‘muriyat 2005–2015 yillarga mo‘ljallangan turistlar xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha strategik rejani amalga oshirgan.

Hujjat qabul qilinishi asosiy maqsadlari bo‘lib:

ma‘muriy huquqbuzarliklar, jinoyatlar va xavfsizlikka boshqa tahdidlarning oldini olish, sog‘liq va turistlar xavfsizligiga bog‘liq potensial xavf-xatarlar bo‘yicha turistlar, mahalliy aholi va turistik sanoat xodimlarini o‘qitish va o‘qitish yo‘li bilan;

turistlarning vaqtincha turar joylarida jamoat xavfsizligi va jamoat tartibini qo‘llab-quvvatlash va mustahkamlash;

aeroportlarda, dengiz portlarida va turistlar shaxsiy xavfsizligi uchun yuqori xavfli bo‘lgan boshqa joylarda turistlar va mahalliy aholining shaxsiy xavfsizligi choralarini kuchaytirish;

nash‘abozlik va boshqa jinoyatlarning oldini olish;

turli favqulodda holatlar natijasida, jumladan, jinoyatlar, baxtsiz hodisalar va boshqa xavflar qurboniga aylangan turistlarga yordam berish.

Ba‘zi mamlakatlarda turizm xavfsizligini davlat tomonidan boshqarish tajribasi, shuningdek, davlat va munitsipalitet hokimiyati turistlar yoki turizm sanoati tashkilotlariga turizm xavfsizligi bo‘yicha tadbirlarni moliyaviy ta‘minlash maqsadida moliyaviy yuklamalar (soliqlar, yig‘imlar) o‘rnatmasliklari kerakligini ko‘rsatadi. Xalqaro raqobatning yuqori sharoitida bu kirish turistik oqimlarga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi va mahalliy budjetga turizmdan tushumlarni kamaytirishi mumkin. Shuning uchun turizm xavfsizligi bo‘yicha xarajatlar boshqa manbalardan qidirilishi kerak³².

Turizm sohasida maxsus iqtisodiy choralardan foydalanishda AQSh tajribasini ham qayd etish mumkin. AQShda xavfsizlikning bu choralari evolyusiyasi Amerika Qo‘shma Shtatlariga nisbatan dushman yoki do‘stona siyosat olib borayotgan chet davlatga nisbatan iqtisodiy sanksiyalar qo‘llash tartibini o‘rnatuvchi bir qator normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish bilan bog‘liqdir («Dushman bilan savdo to‘g‘risida»gi qonun (1917 y.), «Savdo to‘g‘risida»gi qonunga Jekson-Venik tuzatishi

³¹Официальный сайт туристской администрации штата Гавайских островов.
URL:http://www.hawaii-tourism-authority.org/pdf/HTA_Safety_Security_Report.pdf

³² Xuan Van Tran, Ph.D., F. Stephen Bridges, Ed.D Tourism and Crime in European Nations// e Review of Tourism Research (eTR), Vol. 7, No.3, 2009. URL: <http://list.rpts.tamu.edu/ertr/>

(1974 y.), Amerika Qo'shma Shtatlarining «Xalqaro favqulodda holatda iqtisodiy vakolatlar to'g'risida»gi qonuni (1977 y.)).

Shunday qilib, AQShning «Xalqaro favqulodda holatlarda iqtisodiy vakolatlar to'g'risida»gi qonuni, u «Dushman bilan savdo to'g'risida»gi qonunni bekor qilgan bo'lib, unda AQSh prezidentiga chet davlatlarga iqtisodiy sanksiyalar qo'llash vakolatini berish holatini tavsiflovchi bayon paydo bo'ldi. Bunday vaziyatlarga milliy xavfsizlikka, tashqi siyosatga yoki AQSh iqtisodiyotiga tahdid soluvchi «noodatiy» yoki «favqulodda» tahdidlar kiradi, uning manbai to'liq yoki katta darajada AQShdan tashqarida joylashgan³³.

«Do'st bo'lmagan» davlatga nisbatan maxsus «turistik» iqtisodiy choralar sifatida quyidagi sohalarida taqiqlar yoki cheklovlar o'rnatishga qaratilgan davlat boshqaruvi organlarining qarorlari (harakatlari)dan foydalanish mumkin:

dengiz aloqasi;

regulyar aviaqatnovlar va turistlarni charteral tashish;

moliyaviy hisob-kitoblar, jumladan bank kartalaridan foydalanish;

«do'st bo'lmagan» davlat hududi bo'ylab sayohatlarni tashkil etish;

«do'st bo'lmagan» davlat hududida barcha yoki muayyan turdagi xarajatlarni amalga oshirish;

«do'st bo'lmagan davlat»ning turistik industriyasiga investitsiyalar kiritish;

AQSh hududiga «do'st bo'lmagan» davlat hududida ishlab chiqarilgan tovarlar, jumladan, sovg'alar, xalq badiiy hunarmandchilik buyumlarini olib kirish.

Ko'rinib turibdiki, mazkur choralarning joriy etilishi nafaqat «do'st bo'lmagan» davlatga, balki AQSh fuqarolari va AQSh qonunchiligi bo'yicha inkorporsiya qilingan tashkilotlarning xususiy manfaatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan maxsus iqtisodiy choralar faqatgina istisno holatlarda va AQSh milliy xavfsizlik manfaatlarini ta'minlash maqsadida qo'llanilishi mumkin.

Chet el davlatlarida turizm sohasida davlat boshqaruvi va ma'muriy-huquqiy tartibga solishning qiyosiy tahlilini yakunlar ekanmiz, huquqiy tartibga solishning muayyan shakl va usullarining ustunligi, va oxirida davlatning turizm sohasiga ta'sir etish samaradorligi tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy va boshqa omillar bilan belgilanadi, jumladan:

davlatning umumiy iqtisodiy rivojlanish darajasi, uning iqtisodiyoti diversifikatsiya darajasi, ijtimoiy sohasi va fuqarolik jamiyati rivojlanganligi;

³³ Автономов А.С., Братко А.Г., Кабышев С.В. и др. Анализ зарубежного опыта применения специальных экономических мер в сфере туризма с целью совершенствования государственного регулирования туристской деятельности в данной сфере: Отчет о выполнении научно исследовательской работы. - М., 2011 (материал опубликован не был).

turizm sohasining mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi ustuvorligi; milliy turizm sohasining tarixiy rivojlanish xususiyatlari va uning huquqiy tartibga solinishi tajribasi;

mamlakatning turizm industriyasi raqobatbardoshligi darajasi, shuningdek uning jahon turizm tizimiga integratsiyalashganlik darajasi, mamlakatning noyob «turistik ixtisoslashuvi»;

milliy turistik industriyada yirik kapital konsentratsiyasi miqyosi, shuningdek davlat iqtisodiyotida kichik va oʻrta turistik tadbirkorlik ulushi;

turizm sohasini oʻz-oʻzini tashkil etish boʻyicha huquqiy va boshqa anʼanalar, jumladan, tadbirkorlik faoliyati, biznes odatlari va biznes aloqalari odatlarini ishlab chiqish va qoʻllash qoidalari va standartlarini ishlab chiqish va qoʻllash bilan bogʻliq, ularning yurisdiksiya organlari tomonidan tan olinishi.

SSSRning sobiq ittifoqdosh respublikalari tajribasi turizm sohasida davlat boshqaruvi tizimini shakllantirish, turli darajadagi davlat hokimiyatining vakolatlarini aniq ajratish, milliy turizm maʼmuriyatining vazifa va vakolatlarini batafsil bayon etish, turizm sohasini davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash, milliy va mintaqaviy turistik maʼmuriyatlar qoshida turizmni rivojlantirish boʻyicha jamoat kengashlarini tashkil etish va faoliyatini taʼminlash nuqtai nazaridan qiziqarlidir.

Barcha integratsion jarayonlarning murakkabliklariga qaramay, Yevropa birlashgan turizm sohasiga «davlatlararo» taʼsir oʻtkazish, ijtimoiy turizmni qoʻllab-quvvatlash, turistlar huquqlari va qonuniy manfaatlarini moliyaviy himoya qilish mexanizmlarini tashkil etish, yagona ichki YeI bozorida tadbirkorlikni jamoatchilik tashkil qilish, shuningdek Yevropaning yagona millatlararo «turistik brendi»ni jahon turistik bozorida ilgari surish boʻyicha noyob tajribaga ega.

Chet el mamlakatlarida turizmni huquqiy tartibga solish davlat-huquqiy taʼsir shakllari va usullarining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Chet ellarning huquqiy tartibga solish tajribasi shuni koʻrsatadiki, davlatning turizm sohasidagi jamoatchilik munosabatlariga boshqaruv va huquqiy taʼsirining minimal darajasida ham (AQSh, Buyuk Britaniya, Shveysariya, Germaniya), ham koʻplab toʻgʻridan-toʻgʻri maʼmuriy-huquqiy taʼsir usullaridan foydalanishda ham (Turkiya, Xitoy va boshqalar) bir xil ijobiy samaraga erishish mumkin.

Birinchi guruh davlatlarida turizm sohasida jamoatchilik funksiyalari qisman detsentralizatsiya qilingan va davlat va fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan birgalikda amalga oshiriladigan yoki oʻzini oʻzi tartibga soluvchi tashkilotlarga (turizm bozorini nazorat qilish, turizm faoliyati qoidalari va standartlarini shakllantirish,

turizmni ilgari surish va boshqalar) topshirilgan mahalliy (mintaqaviy) ma'muriy-hududiy davlat hokimiyatiga delegirlangan.

Ushbu davlatlarda, odatda, turizm sohasini tartibga solish, yagona davlat siyosatini ishlab chiqish, *nazorat va nazoratni amalga oshirishni amalga oshirish vakolatiga ega yagona umummilliy davlat boshqaruv organi mavjud emas*. Shu bilan birga, bu yerda to'g'ridan-to'g'ri ma'muriy ta'sir shakllari va usullarining «yetishmasligi» xususiy huquqning rivojlangan tizimi va turizm, mehmondo'stlik va boshqa xizmat ko'rsatish sohasidagi fuqarolik-huquqiy munosabatlarning batafsil huquqiy reglamentatsiyasi, katta va mazmunli sud amaliyoti, shuningdek rivojlangan biznes odatlari bilan to'ldiriladi.

Ikkinchi guruh davlatlarida, rivojlangan turistik qonunchilik bilan bir qatorda, turizm sohasidagi davlat boshqaruvining yaxlit markazlashgan tizimi mavjud bo'lib, u yuqori tashkilotchi-siyosiy maqomga, kuchli moliyaviy bazaga, shuningdek, davlat ichida va uning tashqarisida keng tarmoqqa ega bo'lgan jamoatchilik hokimiyati organi bilan boshqariladi³⁴.

Anglosakson huquqiy oilasiga mansub davlatlarda turizm xavfsizligini ta'minlash bo'yicha keng huquqiy asoslar qabul qilingan. Ular turizm sohasida strategik va operativ boshqaruv hujjatlarini tayyorlash, milliy xavflarni boshqarish tizimlarini yaratish va turistlarni xavfsizlik tahdidlari haqida xabardor qilish bo'yicha samarali choralarni amalga oshiradi.

Xalqaro turizmning jadal rivojlanishi va global xavfsizlik tahdidlarining ortishi xalqaro hamkorlik va sheriklikni huquqiy tartibga solishda yangi yondashuvlarni talab qiladi. Bunda xalqaro hukumatlararo va nodavlat tashkilotlarning maqomi va nufuzi muhim ahamiyat kasb etadi. Ular xalqaro xavfsizlikni ta'minlash sohasida amalga oshiriladigan choralar samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, bu esa global chaqiriqlar va tahdidlarga qarshi kurashishda muhimdir.

Ayni paytda dunyoda xalqaro turizmni rivojlantirish va uning xavfsizligini ta'minlash masalalari bilan shug'ullanuvchi turli xil profil va maqomga ega 70 dan ortiq xalqaro tashkilot mavjud³⁵.

Hukumatlararo universal va mintaqaviy xalqaro tashkilotlar xalqaro darajada turli turistlar toifalarining xavfsizligiga oid bir qator huquqiy hujjatlar (yo'riqnomalar,

³⁴ В то же время в этих государствах функционируют специализированные государственные (частно-государственные) организации, целью которых является продвижения национального туристского «бренда» на международном туристском рынке (например, Swiss destination Management). В Англии лицензируется деятельность, которая связана с продажей туристских продуктов, включающих в себя перевозку на воздушном транспорте (лицензия ATOL). Официальный сайт UK Civil Aviation Authority. URL: <http://www.caa.co.uk>. Шастун В.С. (перевод) Туристическая политика Швейцарии // Туризм: право и экономика. 2003. № 2. С. 22-37. Писаревский Е.Л. Законодательство в сфере туризма: состояние и перспективы // Туризм: право и экономика. 2003. № 1. С. 4-16.

³⁵ Организация туризма: учеб. пособие / А.П. Дурович, Н.И. Кабушкин, Т.М. Сергеева.- Мн., 2003. С. 447.

asosiy yoʻnalishlar va h.k.) qabul qildilar: havo transporti yoʻlovchilari (IKAO); dengiz kemalari yoʻlovchilari (IMO); xalqaro mehmonlar va turistlar isteʼmolchi sifatida (JSST, STS, IEMT) yoki turizm sohasida ishlayotgan xodimlar (MOT, JSST va boshqalar).

Xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan turizm xavfsizligi boʻyicha xalqaro standartlar nafaqat turizm sohasida xalqaro huquq-tartibotni mustahkamlashda muhim rol oʻynaydi, balki Oʻzbekiston Respublikasining ichki qonunchiligiga ham taʼsir koʻrsatadi.

Koʻplab xalqaro tashkilotlarning, jumladan JSTTning (YuNVTO) koʻplab aktlari va qarorlari tavsiyaviy xarakterga ega ekanini taʼkidlash kerak.

BMT – davlatlar va milliy turistik maʼmuriyatlarning turizm va xalqaro sayohatlar sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtiruvchi tashkilot. BMTning koʻplab ixtisoslashgan xalqaro hukumatlararo tashkilotlari faoliyat yuritmoqda, ular orasida turizm sohasida Jahon sayyohlik tashkiloti (JSTT) (YuNVTO)ga muhim oʻrin ajratilgan. Uning avvalo, Xalqaro rasmiy turistik tashkilotlar ittifoqi (MSOTO) edi.

JSTT Ustavining 3-moddasiga muvofiq, uning asosiy maqsadi – barcha odamlarning irqi, jinsi, tili va dinidan qatʼi nazar, iqtisodiy rivojlanishga, xalqaro hamjihatlikka, tinchlikka, farovonlikka, inson huquqlari va asosiy erkinliklariga umumiy hurmat va rioya qilinishiga hissa qoʻshish uchun turizmni rivojlantirishga koʻmaklashishdan iborat. JSTT tarkibiga 154 davlat va hududlar va mahalliy jamoatchilik hokimiyati organlarini, nodavlat tashkilotlar va ularning birlashmalarini ifodalagan 350 dan ortiq aʼzo kirishi mumkin.

JSTTning asosiy organlari: Bosh assambleya; Ijroiya kengash; Mintaqaviy komissiyalar; Qoʻmita; Kotibiyat. JSTTning dunyoda turizm xavfsizligini taʼminlash boʻyicha asosiy tamoyillari Manila deklaratsiyasi (1982), Turist kodeksi, Turizm xartiyasi (1985), Gaaga deklaratsiyasi (1989), Turizmning global axloq kodeksi (1999) va boshqa xalqaro aktlarda keltirilgan³⁶.

Gaaga deklaratsiyasida turizmni rivojlantiruvchi davlatlar qonunchiligida turizmni himoya qilish va xavfsizligini taʼminlash masalalari, shuningdek, turizm rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan muammolar, xususan, atrof-muhitga taʼsir koʻrsatish va madaniy oʻziga xoslikni saqlab qolish boʻyicha normalarni nazarda tutishi lozimligi taʼkidlanadi³⁷.

³⁶ Организационно-правовые основы туристского и гостиничного бизнеса. Нормативно правовые документы. - М., 1998.

³⁷ Отрицательное влияние туризма на окружающую среду стало предметом для его критики в специальной литературе (Енджейчик И. Современный туристский бизнес. Экостратегия в управлении фирмой. - М., 2003. С. 39-40.).

Inqirozli vaziyatlarning nisbiy davriyligi va kelajakdagi hodisalar ehtimolining taxminiy bo‘lishi tufayli davlat va xususiy sektorlar uchun tizimli asosda normativ amaliyotni joriy etish yoki turizm industriyasi uchun inqirozlarni boshqarish va oqibatlarini yumshatish bo‘yicha mavjud amaliyotni qayta baholash zarur bo‘lib bormoqda³⁸.

Ushbu maqsadlarda JSTT quyidagi hujjatlarni tayyorladi: «Xavfsizlikni kuchaytirish va rasmiylashtirishni yanada soddalashtirish bo‘yicha strategiya» (S.A.F.E. strategiyasi), «Turizm xavfsizligi bo‘yicha tavsiya etilgan chora-tadbirlar», «Rasmiylashtirishni soddalashtirish kontekstida xavfsiz turistik markazlar uchun model», «Sayohat qiluvchilarga ogohlantirishlarni mas’uliyatli tuzish bo‘yicha tavsiyalar», «Turistlarni himoya qilish va xavfsizligi bo‘yicha qo‘llanma» va boshqalar³⁹.

JSTT turizm xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha eng samarali xalqaro tajribalarni umumlashtirgan holda milliy turizm kengashlarini yaratish va turizm xavfsizligini ta’minlash va turistlarni himoya qilish bo‘yicha milliy rejalarni ishlab chiqish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqdi.

Turizm xavfsizligini ta’minlash va turistlarni himoya qilish bo‘yicha milliy reja uning quyidagi elementlarini o‘z ichiga olishni nazarda tutadi: turizm sohasidagi haqiqiy va potensial xavf-xatarlar va tahdidlarni baholash; turistlarga nisbatan nohalol harakatlarni aniqlash va oldini olish hamda mahalliy aholida yuqori darajadagi «turistik ong»ni shakllantirish (turistlarga nisbatan mehmondo‘stlik ideologiyasi); turistlarni va mahalliy aholini giyohvand moddalarning noqonuniy muomalasidan himoya qilish; turistik industriya obyektlari, turistik resurslar va turizm infratuzilmasini nohalol tajovuzlardan va favqulodda (inqirozli) vaziyatlar yuzaga kelgan holatlarda himoya qilish; mazkur holatlar yuzaga kelganda turistik ma’muriyatlarga va turistik industriya subyektlariga tegishli tavsiyalar; Inqirozli vaziyatlar yuzaga kelganda OAV bilan hamkorlik qilish bo‘yicha ko‘rsatmalar; turizm sohasidagi xavf va inqirozlarni boshqarish bo‘yicha umumiy tavsiyalar; turistik industriya obyektlarida xavfsizlikni ta’minlash standartlari va amaliyoti, yong‘in xavfsizligi, sanitariya talablari, o‘g‘irliklarning oldini olish; turistlar yashash joylarini, ovqatlanish joylarini, taksi xizmatlarini va turistik yo‘riqchilarni litsenziyalash prinsiplari; turistlarning shaxsiy xavfsizligini axborot bilan ta’minlash; turistlarning sog‘lig‘ini himoya qilish bo‘yicha

³⁸Основные вопросы развития туризма в Азиатско-Тихоокеанском регионе: урегулирование кризисных ситуаций и управление рисками в секторе туризма. Межправительственное совещание высокого уровня по устойчивому развитию туризма 7-9 декабря 2005 года. Бали, Индонезия (документы экономического и социального совета ООН). URL: <http://www.un.org> 56 Официальный сайт Всемирной туристской организации ООН. URL: <http://www.unwto.org>

³⁹ Официальный сайт Всемирной туристской организации ООН. URL: <http://www.unwto.org>

milliy siyosat; turistlarni sug'urtalash; turistlarga qarshi ma'muriy huquqbuzarliklar va jinoyatlar statistikasini shakllantirish⁴⁰.

XXI asr boshlarida turizmni barqaror rivojlantirish va turistik industriyaning inqiroz sharoitidagi faoliyati muammolariga bag'ishlangan yangi hujjatlar paydo bo'ldi⁴¹.

YuNVTOning eng muhim vazifasi xalqaro turizm xavfsizligini ta'minlashga ko'maklashishdir. Shuning uchun 2010 yilda YuNVTOning Ijroiya kengashi tomonidan turistlar huquqlarini himoya qilish sohasida Konvensiya loyihasini tayyorlash to'g'risida qaror qabul qilindi.

Bunday hujjatning paydo bo'lishi zarurati xalqaro sayohatchilar huquqlarini transmilliy darajada himoya qilishda yuzaga keladigan katta qiyinchiliklar bilan bog'liq.

Turizm va sayohatning rivojlanishiga turli xil bojxona, chegara, valyuta, tibbiy, viza va boshqa ma'muriy qoidalar va tartiblar (keyingi o'rinlarda – turizm sohasidagi formalliklar, turistik formalliklar) katta ta'sir ko'rsatadi. Ular davlat tomonidan turizm sohasida jamoat manfaatlarini ta'minlash uchun, jumladan, uni xavfsizlik tahdidlaridan himoya qilish maqsadida belgilanadi.

Turistik formalliklarni soddalashtirish va xavfsizlikni ta'minlash choralari samaradorligini oshirish bir qator xalqaro ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnomalar, jumladan, O'zbekiston Respublikasining ham ishtirokidagi shartnomalar obyektlariga aylandi. Ular qatoriga, jumladan, 1944 yildagi Xalqaro fuqarolik aviatsiya tashkiloti (IKAO)ning Chikago konvensiyasi, 1951 yildagi Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining xalqaro tibbiy qoidalari, 1954 yildagi turistlar uchun bojxona imtiyozlari to'g'risidagi konvensiya, 1963 yildagi BMTning Rim turizm va xalqaro sayohatlar konferensiyasining tavsiyalari, 1965 yildagi Xalqaro dengiz sudnavchiligini osonlashtirish konvensiyasi (FAL), 1973 yilgi bojxona tartib-qoidalarini soddalashtirish va muvofiqlashtirish (kelishuv) bo'yicha xalqaro konvensiya (Kioto konvensiyasi), Xavfsiz va soddalashtirilgan xalqaro sayohatlar tartibi bo'yicha "Sakkizlar guruhi" tashabbusi (SAFTI) (Si-Aylend, 2004 y.) va boshqalar kiradi.

Turizm sohasida formalliklarni soddalashtirish bo'yicha ilk xalqaro hujjatlardan biri 1954 yildagi turistlar uchun bojxona imtiyozlari to'g'risidagi konvensiya bo'lgan.

⁴⁰ Руководство ВТО по безопасности туристских направлений. Официальный сайт Всемирной туристской организации ООН. URL: <http://www.unwto.org>

⁴¹ Осакая декларация тысячелетия, включающая в себя рекомендации по защите прав потребителей в сфере электронной торговли; URL: <http://www.unwto.org> «Руководящие принципы для туристической индустрии в условиях кризиса», 2003, «Руководящие принципы устойчивого и экологически чистого развития туризма в прибрежных районах Балтийского моря». 2000, Доклад, подготовленный по итогам Глобального форума по окружающей среде на уровне министров и представленный на девятой специальной сессии Совета управляющих (г. Дубай, 7–9 февраля 2006 года). URL: <http://www.un.org>, www.unwto.org.

Konvensiyaning 2-moddasida har bir shartnoma imzolagan davlat turist tomonidan olib kirilgan shaxsiy foydalanish predmetlarini vaqtinchalik olib kirishga ruxsat berishi, ularni olib kirish bojlari va soliqlar bilan to‘lanmasligi belgilangan edi, bu ularni faqatgina turistning shaxsiy foydalanishi uchun mo‘ljallangan bo‘lishi, ulardan noto‘g‘ri foydalanish xavfi bo‘lmasligi va bu shaxsiy foydalanish predmetlari turist tomonidan mamlakatni tark etganda olib chiqib ketilishi kerakligi sharti bilan. 3 va 4-moddalarda shaxsiy foydalanish predmetlari, jumladan, yo‘l suvenirlari va boshqa savdo maqsadida mo‘ljallanmagan predmetlar belgilangan edi⁴².

1963 yildagi BMTning Rim turizm va xalqaro sayohatlar konferensiyasi tavsiyalarida turizm sohasidagi formalliklarni soddalashtirishga oid yangi qoidalar o‘z aksini topgan, ular quyidagi turlariga tegishli: a) pasportlar; b) vizalar; v) boshqa formalliklar va nazorat; g) bojxona; d) valyuta kiritish, chiqarish va almashtirish tartiblari; ye) soliqlar, badallar, yig‘imlar va ular bilan bog‘liq tartiblar; j) avtoturizm bilan bog‘liq formalliklar; z) tibbiy formalliklar; i) ta‘lim, ilmiy va madaniy maqsadlarda sayohat qiluvchi turistlar bilan bog‘liq formalliklar.

Bojxona rejimlarini soddalashtirish va muvofiqlashtirish (kelishuv) bo‘yicha xalqaro konvensiyada shartnoma ishtirokchilariga bojxona rejimlarini soddalashtirish, bir xil qilish va muvofiqlashtirishga ko‘maklashish majburiyatlari belgilanadi, bu esa proteksionistik to‘siqlarni bartaraf etish uchun asos yaratadi. Konvensiyaga xalqaro aloqalarda bojxona formalliklarining standartlari va tavsiya etilgan amaliyotiga oid 30 kelishilgan Ilovalar qo‘shilgan. F.3 ilova turistlarga (turistlarga) nisbatan bojxona formalliklariga tegishli. Turistlar uchun bagaj bo‘yicha yagona bojxona deklaratsiyasi formasi qabul qilingan.

YuNVTO turli xil formalliklardan foydalanish bo‘yicha tegishli tavsiyalar paketini ishlab chiqqan va qabul qilgan.

Pasport formalliklari: pasport xizmatlarini detsentralizatsiyalash; xorijiy pasportlarni rasmiylashtirish muddatlarini qisqartirish va tartibni soddalashtirish, oqilona yig‘imlarni joriy qilish, pasportning amal qilish muddatini kamida 5 yil etib belgilash, sayohatlar soni cheklanmagan holda, xorijiy pasportni egasida saqlash, musodara qilish huquqsiz; pasportlarni kompyuter tizimlari yordamida tekshirish imkonini beruvchi IKAO standartlariga muvofiqlashtirish.

Viza formalliklari: 3 oygacha muddatga vizasiz kirish; viza amal qilish muddatini 12 oygacha bir yoki bir necha kirish uchun barcha turistlar uchun ochiq bo‘lgan yo‘nalishlar va marshrutlar bo‘ylab har qanday transport turidan foydalanish,

⁴² В кн.: Организационно-правовые основы туристского и гостиничного бизнеса. С. 135.

bir qator davlatlar tomonidan vizani o‘zaro tan olish; istisno hollarda nazorat-o‘tkazish punktida kirish ruxsati berish; turistning fuqaroligidan qat’i nazar, yagona konsullik to‘lovini belgilash.

Valyuta formalliklari: Bajxona deklaratsiyasida ko‘rsatilgan miqdorda valyutani olib kirishga ruxsat berish; potensial tashrif buyuruvchilar va turistlarga valyuta almashtirish qoidalari va joriy kursi to‘g‘risida to‘liq ma‘lumot taqdim etish; kirish nazorat-o‘tkazish punktlarida ushbu ma‘lumotni joylashtirish; mamlakatdan chiqib ketishda valyutani qayta almashtirish imkoniyatini ta‘minlash; olib kirilgan valyutani faqat ixtiyoriy asosda almashtirish; turistlarga o‘z mamlakati bo‘ylab qaytish sayohati uchun yetarli milliy pul birliklarini olib chiqish huquqini berish.

Bojxona formalliklari: Bojxona to‘lovlari va ayrim turdagi tovarlarga va ularning ma‘lum miqdoriga qo‘shilgan qiymat solig‘i bundan mustasno, turistlarni kirish-chiqishda soliqlar, yig‘imlar, bojlar bilan soliqqa tortish; ayrim soliqlar va turistik obyektlarni saqlash va yangilash yig‘imlarini biletter, yo‘llanmalar, turlarning qiymati tarkibiga kiritish, tashrif buyuruvchilardan valyutani to‘g‘ridan-to‘g‘ri yig‘ish o‘rniga.

Turistlarga tibbiy yordam ko‘rsatish va tibbiy formalliklar: milliy turistik idoralarning manfaatdor shaxslarga tibbiy xususiyatdagi to‘liq turistik ma‘lumot taqdim etishda sog‘liqni saqlash organlari bilan hamkorligini kengaytirish; turistlarga tibbiy sug‘urta va tibbiy yordam ko‘rsatish bo‘yicha ko‘p tomonlama davlat shartnomalarini tuzish; barcha turistlarga istisnosiz favqulodda tibbiy yordam ko‘rsatish; og‘ir kasallik yoki o‘lim holatida konsullik va qarindoshlarini zudlik bilan xabardor qilish; jasadni vatanga olib borish yoki dafn qilish; zarur hujjatlarni tezda rasmiylashtirish.

Transportda sayohat xavfsizligini ta‘minlash sohasidagi xalqaro hujjatlar orasida xalqaro sayohatlarning xavfsiz va soddalashtirilgan tartibi bo‘yicha «Sakkizlar guruhi» tashabbusini (SAFTI) (Si-Aylend, 2004 yil 11 iyun)⁴³ ham ta‘kidlash lozim. Ushbu tashabbus transport tizimiga qarshi terroristik harakatlarning oldini olishga qaratilgan bo‘lib, ular fuqarolar va jahon savdosi uchun jiddiy tahdid tug‘diradi.

SAFTI tashabbusida sakkizlik ishtirokchilari xavflarning oldini olish, xarajatlarni qisqartirish va odamlar va yuklarning xavfsiz va ishonchli harakatini ta‘minlashga ko‘maklashish uchun standartlarni oshirish, tartiblarni modernizatsiya qilish va ma‘lumot almashishni qo‘llab-quvvatlaydi, shu tariqa xavfsizlikni oshirish bilan birga xalqaro savdoni rivojlantirishga yordam beradi. Xalqaro sayohatlarning

⁴³ Московский журнал международного права. 2004. № 4. С. 307–312.

xavfsiz va soddalashtirilgan tartibi bo'yicha «Sakkizlar guruhi» tashabbusining harakatlari rejasi yigirma sakkizta bandni o'z ichiga oladi.

Rejaning ayrim qoidalari O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligining 2023 yil 23 maydagi 2576-1-sonli «O'zbekiston Respublikasining «Fuqaro aviatsiyasida aviatsiya xavfsizligi bo'yicha instruktorlarni sertifikatlashdan o'tkazish» aviatsiya qoidalarini tasdiqlash to'g'risida»gi buyrug'i⁴⁴da o'z aksini topdi. O'zbekistonning 1996 yil 27 dekabrda xalqaro havo qatnovlar qoidalarini birxillashtirish bo'yicha Monreal konvensiyasiga qo'shilishi xalqaro havo yo'lovchi tashuvlari sohasida turistlarga ko'rsatiladigan xizmatlarning sifat va xavfsizlik darajasini oshirishga xizmat qildi⁴⁵.

Turizm xavfsizligini ta'minlash masalalari Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) vakolatiga kiradi. Masalan, JSST har yili «Xalqaro sayohatlar va salomatlik» qo'llanmasini chiqaradi, unda turizm sohasida eng keng tarqalgan xavflar tizimlashtiriladi, jumladan, tabiiy va ijtimoiy muhit omillari, ularning oldini olish choralari, turistlar va sayohat tashkilotchilarining huquq va majburiyatlari, turli transport turlarida sayohat qilishda hayot va salomatlik xavfsizligini ta'minlash xususiyatlari. Qo'llanmada turli davlatlardagi asosiy xavfli kasalliklarning tavsifi berilgan va ularning oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar taklif etilgan. JSST shuningdek, «Turistlar uchun xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha qo'llanma» chop etadi⁴⁶.

Aviatsiya tashuvlari bozorining xavfsiz, ixtisoslashgan va iqtisodiy jihatdan samarali rivojlanishi Chikago konvensiyasi bilan 1944 yilda ta'sis etilgan va BMT tizimi doirasida mavjud bo'lgan Xalqaro fuqarolik aviatsiyasi tashkiloti (IKAO) tomonidan ta'minlanadi. Tashkilotning maqsadi xalqaro havo qatnovlarining xavfsizligini ta'minlash, fuqarolik aviatsiyasi, aviatsiya infratuzilmasini rivojlantirish uchun sharoit yaratish, xalqaro tashuvlar sonini oshirishdan iborat⁴⁷.

Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (YeXHT) turizm xavfsizligini ta'minlash sohasida davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirishga katta e'tibor qaratadi⁴⁸.

⁴⁴ Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлигининг 2023 йил 23 майдаги 2576-1-сонли «Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаро авиациясида авиация хавфсизлиги бўйича инструкторларни сертификатладан ўтказиш» авиация қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида»ги буйруғи. <https://lex.uz/docs/6470411>.

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1996 йил 27 декабрдаги «1929 йил 12 октябрда Варшавада имзоланган ва 1955 йил 28 сентябрда Гаагада тузилган Протокол билан ўзгартирилган Хаво орқали халқаро ташишнинг айрим қоидаларини бирхиллаштиришга доир Конвенцияга ўзгартиришлар тўғрисидаги 4-Монреал протоколига Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши ҳақида»ги 363-1-сон Қарори // <https://lex.uz/acts/2640767>.

⁴⁶ Официальный сайт ВОЗ. URL: <http://who.int/ru>

⁴⁷ Официальный сайт ИКАО. URL: <http://icao.int>

⁴⁸ Официальный сайт ОБСЕ. URL: <http://osce.org>

Turizm sohasidagi xizmatlar sifatini va xavfsizligini, turistik sanoat subyektlarining xorijiy davlatlar bozorlariga kirishini Jahon savdo tashkiloti (JST) doirasida tartibga solish mumkin (ingl. World Trade Organization, WTO qisqartmasi). U 1995 yil 1 yanvardan boshlab mavjud bo‘lib, GATT - tariflar va savdo bo‘yicha General kelishuvning vorisi hisoblanadi. 1948 yil 1 yanvardan amal qilgan GATTning asosiy vazifasi jahon savdosini liberallashtirish, mamlakatlar o‘rtasidagi o‘zaro savdoda bojxona va nobojxona to‘siqlarini bosqichma-bosqich kamaytirish edi. Ushbu kelishuv o‘z vaqtida urushdan keyingi jahon savdosini tiklash va rivojlantirishda juda muhim rol o‘ynadi, uning doirasida mamlakatlarda o‘rtacha bojxona tariflarini bir necha marta kamaytirishga muvaffaq bo‘ldi. 90-yillar o‘rtasida kelishuvlar doirasini sezilarli darajada kengaytirish va GATTni jahon global tashkilotiga aylantirish uchun shart-sharoitlar shakllandi. Jahon savdo tashkiloti faqat tovarlar emas, balki xizmatlar (GATS) savdosini ham tartibga sola boshladi. Shuningdek, intellektual mulk huquqlarining savdo jihatlari bo‘yicha kelishuv (TRIPs) imzolangan bo‘lib, u intellektual faoliyat natijalari huquqlariga oid savdo masalalarini tartibga soladi.

Hozirgi vaqtda JSTga 153 ta mamlakat a‘zo bo‘lib, rasmiy oliy organ JSTning ikki yilda bir martadan kam bo‘lmagan miqdorda yig‘iladigan Vazirlik konferensiyasidir. Konferensiyalar orasidagi joriy vazifalarni hal etish JSTning barcha ishtirokchilari vakillaridan iborat JSTning Bosh kengashiga yuklatilgan.

JST doirasida imzolangan kelishuvlar davlatlarning bozorlar uchun kurashdagi raqobatini rivojlantirish uchun qoidalarni joriy etdi. Xalqaro huquq shu tariqa turli mamlakatlar ishlab chiqaruvchilari o‘rtasida raqobat rejimini shakllantirish uchun sharoitlar yaratadi. Davlatlar o‘rtasidagi raqobat qoidalari yoki xalqaro savdo qoidalari JSTda ishtirok etuvchi davlatlarning milliy qonunchiligining bir qismiga aylanadi. Shu bilan birga, milliy qonunchilik raqobat konsepsiyasiga javob beradi, agar undagi tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari va davlat organlarining xulq-atvori qoidalari JST Kelishuvlarida nazarda tutilgan xalqaro majburiyatlarni bajarilishini ta‘minlasa⁴⁹.

Hozirgi vaqtda O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga qo‘shilishi jarayoni doirasida mamlakatimiz milliy turistik bozorni himoya qilish bo‘yicha ma‘lum choralarni joriy etdi.

Shuni ta‘kidlash kerakki, turistik sektor bo‘yicha milliy bozorni himoya qilish bo‘yicha majburiyatlarni Jahon savdo tashkiloti (JST)ning deyarli barcha a‘zo davlatlari qabul qildi. Bu turizmning milliy iqtisodiyotdagi salohiyatini maksimal darajada amalga oshirish va shu bilan birga milliy iqtisodiy manfaatlarni himoya qilish,

⁴⁹ Концепции развития российского законодательства. – М.: Эксмо, 2010, С. 333.

mehmonxona joylashuvlarida aholini ish bilan ta'minlash darajasini oshirish, daromadlarni ko'paytirishga bo'lgan intilishlari bilan bog'liq. Shu munosabat bilan JSTning rasmiy tadbirlarida muntazam ravishda quyidagi masalalar ko'tarilmoqda: turistik xizmatlar ko'rsatuvchi shaxslarning harakatlanish tartibini yanada soddalashtirish va ularning malakasini tan olish; barcha kichik sektorlarda va xizmatlar yetkazib berishning barcha usullarida iqtisodiy asoslash talabini olib tashlash; kommersiyasi mavjudligi talabini olib tashlash; xizmat ko'rsatuvchilar fuqaroligi yoki doimiy yashash joyi talabini olib tashlash; noxolis raqobatni bartaraf etish; texnologiyalar va axborot tarmog'iga kirish imkoniyatini berish⁵⁰.

Xalqaro turistik faoliyat amaliyotida turizm xavfsizligini ta'minlash masalalarini tartibga soluvchi xalqaro nodavlat tashkilotlarining standartlari keng tarqalgan. Bunday tashkilotlar orasida Xalqaro havo transporti assotsiatsiyasi (IATA), Xalqaro mehmonxonalar va restoranlar assotsiatsiyasi (IHRA), shuningdek, Turistik agentliklar assotsiatsiyalari vsemirnaya federatsiyasi (UFTTA)⁵¹ va boshqalarni ajratish kerak. Xalqaro tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish standartlarini ishlab chiqish va tatbiq etish, malakadosh kadrlarni tayyorlash, shuningdek, turistik industriya xizmatlarining sifati va xavfsizligini ta'minlash qoidalar va tavsiyalarini shakllantirish bo'yicha ularning faoliyati jahonning ko'pchilik davlatlarida keng tan olingan. Ushbu standartlar va qoidalar nafaqat xalqaro biznesning keng tarqalgan odatlari sifatida, balki ayrim davlatlarning ichki huquqlarida ham qo'llaniladi⁵².

Aviatahuvchilarning xalqaro miqyosdagi faoliyatini muvofiqlashtirish Xalqaro havo transporti assotsiatsiyasi (IATA) tomonidan amalga oshiriladi, u xalqaro nodavlat (nohukumat) tashkilot hisoblanadi. Xalqaro xususiy huquq subyektlari birlashmasining asosiy vazifasi - xalqaro kommersiya aviatsiya aloqasini tartibga solish, jumladan, turizm xavfsizligini ta'minlash sohasida yagona qoidalar va tartiblarni joriy etish va yo'lovchi tashish tariflarini muvofiqlashtirishdir. Transport konferensiyalarida qabul qilingan rezolyusiyalar hisob-kitob tartiblarini muvofiqlashtiradi va muvofiqlashtiradi.

IATAning a'zolari 260 dan ortiq xalqaro parvozlarni amalga oshiruvchi aviakompaniyalardir. Ularning ulushiga xalqaro muntazam aloqaning 95% to'g'ri keladi⁵³. Turistik agentliklar IATAning maxsus bo'linmasi - Xalqaro avia agentliklar tashkiloti (IATAN) orqali IATA faoliyatida ishtirok etadi⁵⁴.

⁵⁰ Официальный сайт Всемирной торговой организации WTO. TN/S/W/23. – 29 September 2004. URL: <http://www.wto.org>

⁵¹ Официальные сайты. Международная ассоциация воздушного транспорта. URL: <http://www.iata.org>; Международная ассоциация гостиниц и ресторанов. URL: <http://www.ih-ra.com/>; Международная федерация ассоциаций туристических агентств. URL: <http://uftaa.org>

⁵² Писаревский Е.Л. Качество и безопасность услуг в сфере туризма: вопросы стандартизации и классификации // Вестник Санкт-Петербургского университета. 2011. Сер. 14. № 2. С. 50.

⁵³ Официальный сайт IATA. URL: <http://iata.org>

⁵⁴ Официальный сайт IATAN. URL: <http://iatan.org>

Boshqa xalqaro nodavlat tashkilot - Turistik agentliklar assotsiatsiyalari vsemirnaya federatsiyasi (FUAAV) 80 dan ortiq milliy va mintaqaviy assotsiatsiyalarni birlashtiradi, 20 mingdan ortiq turoperatorlar va turagentlarning manfaatlarini ifodalaydi. Ushbu tashkilotning asosiy maqsadi tadbirkorlarning kasbiy manfaatlarini himoya qilish, ularga zarur texnik, kasbiy va huquqiy yordam ko'rsatishdir⁵⁵.

Turizm sohasida xalqaro tashkilotlar faoliyati amaliyotini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bunday tashkilotlarning xalqaro huquqiy maqomi, funksional maqsadi, a'zo subyektlari tarkibiga qarab, ularni shartli ravishda uchta guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruhga xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha xalqaro hukumatlararo tashkilotlar kiradi, ular umumiy vakolatli xalqaro tashkilotlar (BMT, OBSE, Jahon savdo tashkiloti (JST)), shuningdek, ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlar (YuNVTO, IKAO, JSST, MOT va boshqalar) bilan taqdim etilgan (xalqaro maxsus vakolatli tashkilotlar). Ikkinchi guruhga xalqaro nodavlat tashkilotlar kiradi, ular turizm sohasida xizmatlarning sifat va xavfsizlik standartlarini ishlab chiqish va qo'llashni muvofiqlashtiradi (xalqaro biznesning odatlarini shakllantirish) va xalqaro turistik bozorda bunday tashkilotlarning nodavlat tashkilotlari tomonidan ularning bajarilishi ustidan nazoratda muhim rol o'ynaydi (IATA, IHRA, UFTTA va boshqalar). Xalqaro tashkilotlarning uchinchi guruhi transmilliy korporatsiyalar⁵⁶ bilan taqdim etilgan (keyingi o'rinlarda - xalqaro turistik korporatsiyalar) - "Akkor", "TUI", "Korintiya", "Tomas Kuk"⁵⁷ va boshqalar.

Xalqaro turistik korporatsiyalar jiddiy siyosiy va moliyaviy yordamdan foydalanib, o'z faoliyatini turli yurisdiksiyalarda amalga oshiradi. Ular, odatda, murakkab tashkiliy tuzilma va rivojlangan korporativ boshqaruv madaniyatiga ega bo'lib, global xarakterga ega bo'lgan turizm xavfsizligi sohasida o'z qoidalarini yaratadi va qo'llaydi. Ko'pincha ushbu standartlar turizm sohasida xizmatlarning sifat va xavfsizligini ta'minlashning eng zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq. Ba'zan bunday standartlarni qo'llash xalqaro turistik korporatsiyalar faoliyat yuritayotgan davlatlarning milliy manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin. Bejiz emas, Global etik turizm kodeksining 9-moddasida ko'p millatli turizm sanoati kompaniyalari xalqaro almashinuvlarning rivojlanishi va dinamik o'sishi yo'lidagi hamdardlikning ajralmas omili ekanligi ta'kidlangan. Shu bilan birga, ular ba'zan egallagan ustun mavqeyidan suiiste'mol qilmasliklari kerak; ular mezbon jamoalarga ijtimoiy-madaniy modellarni sun'iy ravishda joriy etish vositasiga aylanishdan

⁵⁵Официальный сайт Всемирной федерации ассоциаций туристских агентств. URL: <http://uftaa.org>

⁵⁶ Щеглов С.С. Регулирование деятельности транснациональных корпораций//Юрист. 2007. №12

⁵⁷ Официальный сайт Томас Кук. URL: <http://www.thomascook.com>

qochishlari kerak; ularning investitsiya va savdo erkinligini to'liq tan olishlari kerak bo'lgan holda, ular o'z faoliyatini olib borayotgan iqtisodiyotlarga o'z hissalarini kamaytirishga yo'l qo'ymasdan mahalliy rivojlanishda ishtirok etishlari kerak, ya'ni o'z foydasini ortiqcha repatriatsiya qilish yoki importni rag'batlantirish orqali⁵⁸.

Xalqaro tashkilotlarning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: a) turizm xavfsizligi masalalari bo'yicha zamonaviy xalqaro shartnomalar loyihalarini tayyorlash; b) ushbu sohada umumiy siyosatni ishlab chiqish; v) davlatlarda turizm xavfsizligi dasturlarini rivojlantirish bo'yicha rejalar, dasturlarni ishlab chiqishga ko'maklashish; g) milliy qonunchiliklarni yaqinlashtirish va muvofiqlashtirishga ko'maklashish.

Bundan tashqari, xalqaro tashkilotlar bir qator tashkiliy-texnik vazifalarni bajarishi mumkin: turizm xavfsizligi sohasidagi milliy qonunchilik bazalarini shakllantirish; dunyodagi xavfsizlik tahdidlari tahlili va oldini olish axborot tizimlarini yaratish; turizm xavfsizligini ta'minlash bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni umumlashtirish; ilmiy tadqiqotlar tashkil etish, kadrlar tayyorlash kurslarini tashkil etish.

Turizm xavfsizligi xalqaro tashkilotlarning o'zaro hamkorligini talab qiladi. Masalan, YuNVTO terrorizmga qarshi kurash bo'yicha BMT qo'mitasi (UNCTC) doirasida boshqa BMT tashkilotlari bilan o'z faoliyatini muvofiqlashtiradi. YuNVTO quyidagi tashkilotlar bilan quyidagi masalalar bo'yicha hamkorlik qiladi: UNCTC bilan - turizmning antiterroristik xavfsizligi; shaxsiy hayot daxlsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalari; IKAO bilan – sayohat hujjatlarini soddalashtirish va aeroportlarda xavfsizlikni ta'minlashga yordam berish; IKAOning turistik obyektlarga nisbatan standartlari va tavsiyalarini (SARPs) amaliyotga joriy etish va ularni ko'rib chiqish; ICPO-Interpol bilan – xavfsizlik tahdidlari bo'yicha ogohlantirishlarni muvofiqlashtirish/tarqatish; IMO bilan – portlarda xavfsizlikni ta'minlashni soddalashtirishga yordam berish, kruiz kemalari bo'yicha maslahatlar; BMT, EKOONE, OTIF bilan – avtomobil transporti va xalqaro temir yo'l tashuvlari bo'yicha konvensiyalar qoidalarini amalga oshirish; YuNKTAD bilan – qashshoqlikni kamaytirish choralarini ko'rish, salbiy oqibatlarini minimallashtirish; YuNESKO bilan – bir vaqtning o'zida ushbu obyektlarning muhofazasini oshirish bilan madaniy va tabiiy meros obyektlarida xavfsizlik choralarini soddalashtirishga yordam berish; WCO bilan – bojxona formalliklarini soddalashtirishga yordam berish, giyohvand moddalarga qarshi kurash bo'yicha umumiy yondashuv; VOZ bilan – sayohat qiluvchi

⁵⁸ Глобальный этический кодекс туризма (принят в г. Сантьяго 01.10.1999 Резолюцией a/RES/406(XIII) на 13-й сессии Генеральной ассамблеи Всемирной туристской организации). URL: <http://www.unwto.org>

shaxslar uchun tavsiyalarni tartibga solish; krizis holatlarini boshqarish; xalqaro sanitariya qoidalarini amalga oshirish; Jahon banki, MTS, BMTTD, «Katta sakkizlik» bilan - salohiyatni oshirish uchun resurslarni topish/ta'minlash; Jahon savdo tashkiloti bilan – xavfsizlik choralari amalga oshirishda kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik; xizmatlar savdosi bo'yicha General kelishuvning XIV, XIVbis moddalari qo'llanilishi; chet elda iste'mol qilishga doir majburiyatlar.

YuNVTO shuningdek, nodavlat tashkilotlar va xususiy sektor bilan yaqin hamkorlikni qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, turistik tashuvlar sohasida ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: IATA (Yo'lovchilarni ro'yxatdan o'tkazishni soddalashtirish dasturi (Simplifying Passenger Programme - SPT) va IATA havo transporti masalalari bo'yicha harakat guruhi (Air Transport Action Group – ATAG); Xalqaro aeroportlar kengashi (Airports Council International – ACI); Turoperatorlarning xalqaro federatsiyasi (IFTO); Talabalar turizmining xalqaro konfederatsiyasi (ISTC); Sayohat va turizm bo'yicha jahon kengashi (WTTC).

Xulosa qilib aytganda, *birinchidan*, O'zbekiston Respublikasida turizmni huquqiy ta'minlash mexanizmlarini modernizatsiya qilishda o'zbekistonlik an'analar bilan bir qatorda, MDHga a'zo davlatlarning huquqiy tizimlari, Yevropa Ittifoqining ayrim davlatlari tajribasi, shuningdek, turizm sohasini rivojlantirishni o'z davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan mamlakatlarning yutuqlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvi va huquqiy tartibga solishning eng samarali xorijiy standartlaridan foydalanish O'zbekistonning huquqiy tizimini sezilarli darajada boyitishi, turizm sohasida davlat boshqaruvining samaradorligini, shuningdek, O'zbekiston va xorijiy turistlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini davlat tomonidan himoya qilish samaradorligini oshirishga yordam berishi mumkin.

uchinchidan, O'zbekiston Respublikasida turizm xavfsizligini huquqiy ta'minlashni modernizatsiya qilishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan yirik xalqaro hukumatlararo tashkilotlar, xalqaro nodavlat turistik industriya birlashmalari va global (transmilliy) turizm sohasidagi nodavlat tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan tartibga solish va boshqaruvning eng samarali modellarini O'zbekiston huquqiy tizimiga integratsiya qilishga bog'liq bo'ladi.

to'rtinchidan, Xalqaro hukumatlararo va xalqaro nodavlat tashkilotlarning standartlari milliy huquqiy tizimlar uchun zamonaviy turizm xavfsizligi qoidalarini, dunyo turizmi global tizim sifatida duch kelayotgan yangi tahdidlarga mos ravishda, shakllantirishda ishonchli ko'rsatma bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi

uchun xalqaro hukumatlararo tashkilotlar faoliyatida ishtirok etish turizm sohasida xalqaro (global) xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha hayotiy muhim qarorlar qabul qilinishi dolzarb ahamiyatga ega;

beshinchidan, O'zbekiston Respublikasi, bir tomondan, va Yevropa Hamjamiyatlari hamda ularga A'zo-davlatlar, ikkinchi tomondan, o'rtasida sherikchilik ta'sis etuvchi sherikchilik va hamkorlik to'g'risida bitimning 61-moddasidagi huquqiy bo'shliqni bartaraf etish, turistlar xavfsizligini ta'minlash va mazkur normani takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflarni amalga oshirish lozim:

-xavfsizlik standartlari va qoidalarini joriy etish (Turistik xizmatlar savdosini soddalashtirishda xavfsizlik standartlari va qoidalarini aniq belgilash lozim. Bu turistlar xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi va xizmatlar sifatini oshiradi);

-favqulodda holatlarda javob berish tizimlari (Rasmiy turistik organlar o'rtasida favqulodda holatlarda tezkor javob berish mexanizmlarini ishlab chiqish va tatbiq qilish zarur. Bu turistlarning xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega);

-xavfsizlik bo'yicha "nou-xau" va ilg'or tajribalarni o'rganish (Turizm sohasida xavfsizlikni ta'minlash uchun ilg'or texnologiyalar va tajribalarni o'rganishga alohida e'tibor qaratish kerak. Bu turistik xizmatlarning xavfsizligini oshirishga yordam beradi);

-xavfsizlikka oid qo'shma loyihalar (Turizm sohasidagi qo'shma loyihalarni ishlab chiqishda xavfsizlik masalalarini inobatga olish zarur. Bu turistlar xavfsizligini ta'minlash uchun loyihalarni muvofiqlashtirishga imkon beradi);

-mutaxassislarning xavfsizlik bo'yicha tayyorgarligi (Turizm sohasidagi mutaxassislarni xavfsizlik bo'yicha o'qitish va ularning bilimlarini oshirishga qaratilgan dasturlar joriy qilinishi kerak. Bu turistlar xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi);

-axborot almashinuvi va xavfsizlik bo'yicha hamkorlik (Rasmiy turistik organlar o'rtasida xavfsizlikka oid axborot almashinuvini yo'lga qo'yish va xavfsizlik bo'yicha hamkorlikni mustahkamlash kerak. Bu turistik yo'nalishlarda xavfsizlikni ta'minlashga yordam beradi).

oltinchidan, "milliy turizm brendi"ni ilgari surish, inqiroz sharoitida milliy turizm sanoatini qo'llab-quvvatlash va xorijiy turistlarning O'zbekiston hududida bo'lish xavfsizligi darajasini oshirish.